

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCADIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1941.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
~~Fábián Istrán: Az irodalomtörténetírás módszereiről~~	49-56
Varjas Béla: Ferenczi Lőrinc és az első Balassa-kiadás.	57

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Elek Oszkár: Izóra Az Ember Tragédiájában	65
Dezsényi Béla: Frankenburg Adolf soproni nyelvleckéi	68
Kristóf György: Pesthy Gábor származásához.	69

BÍRÁLATOK.

Gulyás Pál: Bibliotheca Joannis Sambuci. — Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. — Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán. — Kráhl Vilmos: Mikszáth a jogász. — Cserzy Béla: A nagy palóc elindult. — Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték. — Várkonyi Nándor: Magyar katonaköltők. — Baranyai Magyar Néphagyományok. — Lajos Árpád: A magyar nép játéka. — Bod Péter Önéletírása. — Attila és húnjai. — Hankiss János: Ünnepnapok munkája. — Lám Frigyes: Török János. — Kardos Albert: Csokonai-képek Debrecenben. — Markos János: Kultsár István. — Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története. — Kerékgyártó Imre: Arany költői iskolája	70
--	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	81
-------------------	----

FIGYELŐ.

II. Rákóczi Ferenc a pokolban. — Költő a filmen. — Kistaludy Sándor „Madagascari éneke.“ — Hírek. — Elhúnytak.	84
---	----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

Az irodalomtörténetírás módszereiről.

Írta: FABIAN ISTVÁN.

Mint igen sok jelenség az emberi életben, az irodalomtörténetírás módszere is akkor lett öntudatos, amikor problematikussá vált. Az első többé-kevésbé öntudatos irodalomtörténeti módszer, amely már célokat tűzött ki, és a célokhoz szabta a kutatás menetét, eszközeit, a pozitívizmus volt. Biztos tényeket akart ismerni, kifejlesztette tehát az aprólékosan körültekintő filológiai vizsgálódást, és az addig olyan mértékben nem érvényesített kritikai szellemet. Minden nagyobb feltűnés és vita nélkül vonult be a tudományos életbe. Az új nem annyira a régi ellentétének, mint inkább a felfedezett hiányok pótlásának látszott.

Nem ment ilyen símán óvszázadunk elején, s különösen az első világháborút követő években a pozitívizmust felváltó új módszer térfoglalása, amelyet egy kis sommázással, sok mindent egy kalap alá véve „szellemtörténeti“-nek szoktak nevezni. Különösen hevesek voltak a viták az újdonság szülőföldjén. Németországban. Nálunk sok fölösleges harcot előzött meg az újítók mérséklete. Nemcsak a pozitív módszerek sokféle hasznát és eredményét ismerték el, hanem az újat is — néhány egyedülálló kísérlettől eltekintve — alaposan megsűrve, józan mértéktartással vették át. (Bővebben l. Thienemann Tivadar: *A pozitívizmus és a magyar történettudományok*. Minerva. 1922.) Komoly embernek nem jutott eszébe, hogy kifogásolja a filológiai munka lelkiismeretességét, a szövegek megvizsgálását, az adatok gyűjtését és megrostálását, a lehetőleg teljes bibliográfiából kiinduló kutatást. Legfeljebb azt emlegették, hogy az adatok lármekora halmaza sem irodalomtörténet még. Leggyakrabban támadott pozitívista hajítás a gúnyosan „hatásvadászat“-nak nevezett kutatás. Lehet, hogy néha nevetéségesnek látszó apróságokig hatol a tudós, amikor meg akarja keresni azokat a forrásokat, amelyekből egy-egy író gondolatvilágának kialakításakor merít, az is lehet, hogy sokszor túloz, és véletlen hasonlóságokból messzemenő következtetéseket von le, de az bizonyos, hogy az ilyenirányú kutatást sem szabad egyszerűen fölöslegesnek tartanunk. Az életben és az irodalomban a fejlődés hol lassúbb, hol gyorsabb, de mindig összefüggő folyamat. A tudományos kutatás lényege éppen az, hogy nem elégedhetik meg az utalásokkal, a „nagyvonalú“ ötletekkel, hanem mindent bizonyítani kell. Inkább kifogásolható a hatáskutatás bizonyos egyoldalúsága. Érthető, hogy szívesen bogozzák azokat a szálakat, melyek irodalmunkat a nyugati nagy eszme- és ízlésáramlatokhoz fűzik, hiszen Európában élünk, és semmi okunk sincs tagadni ezt a tényt, valamint a belőle folyó következményeket. Azonban nem lenne szabad egyoldalúnak lennünk. Gondolnunk kell arra is, — amint újabban mind többen gondolnak is rá — hogy magyar írók is hatottak egymásra, hiszen mégis csak jobban ismerhették egymást, mint külföldi társaikat.

Még inkább elevenbe vág a másik kifogás. A pozitivizmus az exakt tényekhez való ragaszkodásával szinte megölte a szellemet, lehetetlenné tette minden szabadabb mozdulatát. Az újítás legfőbb érve az volt, hogy a pozitivizmus a történeti tudományokat a természettudományok mintájára akarta átalakítani, és megfeledeztek arról, hogy a két tudománycsoport anyaga merőben különböző: az egyik a lelketlen anyag, a másik az ember. A természettudományok hatását látták abban is, hogy csak részletkérdések vizsgálatára szorítkoztak abban az időben a történeti tudományok. Pedig a történelem lényege — mondják az újítók — éppen a folyamat, az események, jelenségek összefüggése. Minden elszigetelés, egy-egy részlet kiragadása történelemellenes. Keresni kezdték tehát a nagy összefüggéseket, az egyes események fölött vagy alatt működő erőket. Az egyéniség, amely a régebbi kutatásban szinte minden történelmi tény forrása volt, most csak hordozója, kifejezője volt valamilyen magasabb mozzgatónak.

Ez a gondolatmenet azonos az idealista filozófia rendszerével. Az igazi valóság nem az, amelyet érzékszerveinkkel fogunk fel, s éppen azért mert érzékszerveinkkel — tehát valamilyen tökéletlen eszközzel — tapasztaljuk, fel is daraboljuk. Az igazi valóságot csak a gondolkodás sejtethi meg, kiegészítvén az érzéki tapasztalatokat saját belső emlékeivel, amelyekben benne él az igazi egység sejtelve és vágya. S a történeti tudományok megújítói valóban egyik vagy másik idealista filozófia hívei. Vagy újromantikusok, vagy új-hegelianusok. Legtöbbjük előfutárként tiszteli Wilhelm Diltheyt, aki mint megkésett követője Hegelnek, összeköti a XX. századeleji újítást a XIX. század első felével.

Az idealizmussal való összefüggés néha annyira közvetett, hogy csak alaposabb vizsgálódással vesszük észre. Marx gazdasági tanainak rokonságát a hegeli dialektikával már kiderítették. Viszont Marxból indul ki a szociológiai irodalomtörténetírás, amely a társadalomban látja azt az egyének fölötti erőt, amely a történelem fejlődését megszabja. E felfogás szerint a közvélemény változásai, a közönség rétegződése, az írók társadalmi elhelyezkedése irányítja az irodalmi életet. Főképvisezője Samuel Lublinski. Különösen az újabb korok irodalmával foglalkozott (*Literatur und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*. 1899—1900. — *Bilanz der Moderne*. 1904. — *Ausgang der Moderne*. 1909.).

A szociológiai szempont igazi hazája Franciaország, de forrása itt nem Marx, hanem Auguste Comte pozitivistá rendszere, amely a tanítványok kezében (E. Durkheim, Lévy-Bruhl, Ch. Bouglé) a mester útmutatását követve világnézeté nőtt a filozófia egyik disciplínájából. Szinte minden tudományt szociológiai szempontból műveltek. Már Taine sokat emlegetett elmélete (race, milieu, moment) is sok lehetőséget nyújtott a társadalmi szempont érvényesítésére, de Georges Renard már részletesen és logikus rendszerbe foglaltan is kifejtette az efajta módszer lehetőségét az irodalomtörténetben. (*La méthode scientifique de l'histoire littéraire*. 1900.) Majdnem minden újabb francia irodalomtörténetész munkájában felbukkan a szociológiai szempont. Lanson műveiben éppen úgy, mint Bédier vagy Hazard könyveiben. Sőt esztétikájukat is befolyásolja (Guyau, Paulhan, Lalo rendszere). Egyik érdekes terméke a szociológiai módszernek L. Cazamian francianyelvű angol irodalomtörténete (*L'évolution psychologique en Angleterre*. 1920.), amely a társadalom befolyásán kívül a hullámelmélet lélektani formáját alkalmazza az angol irodalomtörténetre. Az emberi lélek két

ellentétes sarka: az érzelmi és értelmi világ (sensibilité, intelligence). A fejlődés a két sarok közötti hullámvásból áll: az irodalom érzelmi korszakait értelmi követi, és fordítva. A hullámlélmélet a németeknél tipológia néven szerepel, s náluk is gyakran torkollik ide a szociológiai irodalomtörténet.

A szociológiai módszer talán a legnemzetközibb a mai irodalomtudományban. Az olaszok, angolok, amerikaiak is művelik. Legsajátosabban német újítást, amit hasonló mértékben egyetlen nemzet sem alkalmazhat a maga irodalmára: a törzstörténet (Stammesgeschichte). A módszer mindenki által elismert atyja August Sauer, aki 1908-ban kiadta egyik, a prágai egyetem rektori székében mondott beszédét. (*Literaturgeschichte und Volkskunde.*) Ebben az érdekes beszédben sok mindent megtalálunk, ami később a politikai propaganda apró-pénzévé lett. Sauer szerint az irodalomtörténet feladata az, hogy a népiség (Volkstum) vonásait bemutassa az irodalomban. Sauer rektori beszédét alighanem elfelejtették volna, ha egy nagytehetségű fiatalabb irodalomtörténész rendszerré nem fejleszti a gondolatot. Főművének címe is programot jelent: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften.* (1912—13). A szerző: Josef Nadler. Fejtegetései politikai érdekeket is érintettek, eredményei sokszor meglepők voltak (pl. külön bajor irodalmat fedezett fel), anyaga is olyan volt, amely addig nem szerepelt irodalomtörténeti kézikönyvekben: mindez olyan méretű és heveségű vitát idézett fel, amilyent a mozgalmas német tudományos élet is keveset ismer.

Többször felhasználtam Werner Mahrholz könyvét (*Literär-geschichte und Literaturwissenschaft.* 1932²), amelyben tárgyilagosan és legtöbbször sikerülten ismerteti a mai irodalomtörténeti módszereket. Nadlert három vonással jellemzi: „osztrák, ami azt jelenti, hogy kultúrpolitikai érdeklődésű és különösen alkalmas a népiség, törzsfélelések, nemzeti és táji sajtóságok megértésére; katolikus, ami azt jelenti, hogy közelebb áll a kollektív és különösen erkölcsi és vallásos képzetekhez, mint az egyéni jelenségekhez; romantikus történetfilozófus, ami azt jelenti, hogy szilárdan hisz az olyanféle szellemi lények realitásában, mint nép, törzs, tájék. Nem természeti adottságoknak tartja őket, hanem szellemi, dinamikus ható egységeknek. Szerinte a történelem szellemi és erőegységek diamikája és nem egyéniségek cselekedete“.

Reprezentatív műve első kötetének előszavában kifejti Nadler, hogy a történeti tudományok természetes törekvése a típus- és törvényalkotás. Erre a célra az egyes eset nem alkalmas, mert csak egyszer létezik, egyetlen pont, amelyből nem lehet megrajzolni a fejlődés görbéjét. Az egész nép sem alkalmas erre, mert az elért eredményt nem tudjuk összehasonlítani, megvizsgálni. (Itt sántít az okoskodás.) Tehát közbeeső egységeket kell keresnünk, amelyekből felismerhetjük a fejlődés folytonosságát és mégis színesebb képet kapunk, mintha az egész nemzetet vizsgálnánk. Ilyen közbeeső egység a törzs és a táj. A törzs az egységsítő, a táj a differenciáló elv.

Az új módszer új eredményeket is jelent. Négy régi törzset különböztet meg Nadler: a szászokat, frankokat, alemannokat és bajorokat. Irodalmuk alapján jellemzi őket, aztán áttér az új törzsek kialakulására. 1780 körüli évekre teszi az északi Németország szlávjainak (polabiak, vendek, lengyelek, litvánok, poroszok) teljes elnémetesedését. Az idegen elem beáramlása azonban mindig megérződik. „Noha a frank és alemann nemzedékek forradalma a reformációban és renaissance-ban is szakadék volt a múlt és jelen között, mégis a

század fejlődésének üteme azonos maradt. Most (a XVIII. század végén) a ritmustalanság hatolt be a német világba. Az oszlopok már nem meneteltek ütemesen. A nyugati németiség elfordult múltjától, amely a keletinek mindig csalogató álmokép maradt, éppen mert nem élvezte: a nyugat klasszikus lett, a kelet romantikus.“ Ennek a hasadásnak abban is keresi az okát, hogy a nyugati németiség latin népekkel keveredett, ezért inkább hajlott az észszerűség, világosság, a klasszicizmus felé, míg a szlávokkal elegyedett keleti németiség ízlése misztikus, titokzatos, romantikus.

Mintha Nadler elméletéhez akarna bizonyító példát szolgáltatni az irodalomtudomány legújabb fejlődése. Itt is a legismertebb és legelterjedtebb újítások közül az egyik a müncheni Wölfflintől, a máéik az északi Ungertől és Gundolf közvetítésével Stefan Georgétól ered. Az is mintha Nadler elméletét bizonyítaná, hogy a Wölfflin-féle ízléstörténeti módszer (Stilgeschichte) világosabb, észszerűbb (talán túlságosan racionális), míg Ungerék és Gundolfék szellemtörténete gyakran tár fel metafizikai távlatokat, azaz a történelmi tények mögött szívesen tételezi fel az emberi létezés legnagyobb titkait. Stílusuk is sűrűn burkolózik valamilyen metafizikai pátozszba, amely legalább sejtetni akarja a szavakkal kifejezhetlent.

Wölfflin újításának alap gondolata — mint a legtöbb újításé — régi. A magyar Bodnár Zsigmond hullámelmélete, amely az idealizmus és realizmus szabályszerű váltakozását figyelte meg irodalmunkban, már ebből a forrásból fakadt. De ez a gondolat éltette Schiller közismert szembeállítását a naív és szentimentális költészetéről, Nietzsche ellentétes fogalompárját az apollói és dionysosi világnézetéről, Spengler apollói és fausti embertípusát. A hullámelmélet ugyanennyi francia és angol hívét említhetnénk meg. Elégdjünk meg Cazamian nevével, akit már említettünk a szociológiai irány ismertetésekor. Az olaszok közül Italo Siciliano nevét jegyezzük meg, aki hosszabb időt töltött Magyarországon. Nagyarányú Villon-könyvének végén szintén ellentétes fogalompárra vezet vissza az irodalom fejlődését. (Az elmélet filozófiai és lélektani alapjaival bővebben foglalkozik Mútrai László 1940-ben kiadott könyvében: *Elmény és mű.*)

Az a veszedelme megvan az efajta történelemszemléletnek, hogy követőit hajlamosá teszi arra, hogy mindent igyekezzenek visszavezetni a két végre és hogy túlságosan egyszerűsítsék a problémákat. Bodnár Zsigmondról szokták emlegetni, hogy az ébredő idealizmus egyik jelének tekintette II. Vilmos császár harciasan kunkorodó bajuszát. Ilyen „Vilmos császár bajusza“ majdnem minden ilyen elméletnek terem. A túlságos egyszerűsítés veszedelme pedig akkor szokott felbukkanni, amikor a legtöbb kutató megelégszik azzal, hogy egy-egy történelmi tény besorol a két ellentétes kategória közül az egyikbe, s ezzel már elértnek véli a tudományos kutatás végső célját. Ez a módszer is csak akkor jó, ha jó kézbe kerül. A nagytehetségű Wölfflin nem elégedett meg az ellentétes fogalmak (rála: renaissance és barokk) megállapításával, hanem olyan színes, gazdag tartalmat adott mindkét fogalomnak, hogy az olvasót ritkán állítja meg a kétség, vajjon a merész absztrakció nem távolodik-e túl messzire a valóságtól?

Az ízléstörténeti fogalmakat Wölfflin filozófiai, világnézeti tartalommal tölti meg. (*Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*. München, 1921.⁹) Újításának ez csak egyik része, még pedig a kevésbé meglcpő része. A filozofálásra eredendően hajlamos Németországban ez nem nagy újdonság. Inkább hatott a tuda-

mányos kutatásra, hogy a fogalmakat éles elmével és biztos ízléssel kiemezett további tulajdonságokkal bővítette. Őt fogalompárt állít fel, amely pároknak első tagja a renaissance, a második a barokk ízlést jellemzi. Az első fogalompár a lineáris és festői. „Ott (a lineáris szemléletben) a dolgok határát hangsúlyozzák, itt (a festői szemléletben) a határtalanba mosódik a jelenség. A plasztikus és körvonalas szemlélet elszigeteli a dolgokat, a festőien látó szem számára összesímulnak. Az egyik esetben inkább az egyes testi tárgyak iránt érdeklődnek, mint szilárd, megfogható értékek iránt, a másik esetben a jelenséget inkább a maga összességében, mint valami ingadozó látszatot akarják felfogni.“ A második fogalompár az egysíkúság és távlat. A klasszikus művészet a részleteket síkokban szemléli, a barokk az egymásmögöttiséget hangsúlyozza. A sík a vonal otthona, a körvonal háttérbeszorulásával együttjár a sík háttérbeszorulása. A harmadik fogalompár a zárt és nyitott forma. Noha minden műalkotásnak önmagában zárt egésznek kell lennie, a barokk mégis lazítja a szigorú kompozíciót és enyhíti a szabályokat. A negyedik fogalompár a többféleség és egyfésülés. A klasszikus művészetben is van egység, de a részek külön is élnek. A barokk-kal ellentétben olyan szemlélet tételézz fel a renaissance, aki tagról-tagra halad, nem az egészet fogja fel egyszerre. Az ötödik — az utolsó — ellentétpár az abszolút és relatív világosság. A tárgyakat ábrázolhatja a művészet úgy, amint vannak, külön véve a plasztikusát, és ábrázolhatja úgy, amint látszanak, egészben nézve és inkább nem-plasztikus tulajdonságaik szerint.

Wölfflin valóságos kis forradalmat idézett fel a művészettörténetben. Termékeny viták zajlottak, elveit és módszerét alkalmazták a művészettörténet többi korszakára is. (Worringer stb.) Valósággal megújult a művészettörténet. Érthető hát, hogy hatott a legközelebbi rokontudományra: az irodalomtörténetre. A művészet- és irodalomtörténetet minden más történeti tudománytól elválasztja az, hogy anyaga nemcsak történeti, hanem művészi is. A görög szobor, egyiptomi templom, vagy gótikus katedrális nemcsak a saját korában bilincselte le az embereket, elevenen hat ma is. Sophokles, Shakespeare, Katona József tragédiáit nemcsak azért olvassuk, mert olyanféle értékük van, mint a velük egykorú okiratnak, hanem mint műalkotásokat is élvezzük. Wölfflin ellentétes fogalompárjai azért is hatottak olyan nagy mértékben, mert lehetővé tették, sőt szinte megkivánták, hogy ellentétes ízlésű műalkotásokat egyformán tudjon élvezni a történelmileg művelt ember.

Nem késhetett sokáig Wölfflin elméletének alkalmazása az irodalomtörténetre. Több hasonló kísérlet közül legsikerültebb Fritz Strich-é (*Deutsche Klassik und Romantik*, 1922.). A renaissance fogalmát Strichnél a klasszicizmus, a barokkét a romanticizmus helyettesíti. Az ízléstörténeti kutatást a szellem-történetivel igyekszik egyesíteni Cysarz könyve (*Deutsche Barockdichtung*, 1924.).

Az ízléstörténeti módszer nem tudott mély gyökeret verni a német irodalomtudományban. Nem érezték eléggé filozófiaiának, vagy — hogy nevén nevezzük a gyermekeket — metafizikaiának. Mi, távolabbi szemlélők, nehezen értjük meg milyen filozófia-szomjúság öntötte el századunk elején a német tudományt. Hogy igazán megérthessük, német embernek kellene lennünk, akiben állandóan parázslék a filozofálás tüze.

A filozófia megújulásának egyik előharcosa Wilhelm Dilthey. Az irodalomtörténetbe is ő vezette be az új szemléletmódot 1905-ben megjelent *Das*

Erlebnis und die Dichtung c. tanulmánykötetével, amelyben Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin írói munkásságáról rajzolt eredeti képet. Irodalmi módszerének — szinte azt mondhatnánk — egysége a gondolat. A gondolat eredetét nyomozza a történelmi jelenségekben, kikutatja, mennyire változtatja meg egy-egy kiválóbb individuum a gondolat alapszínét. A szellemi világ önálló, s az a történelem feladata, hogy kikutassa a mindig változó, alakuló szellem kategóriáit. Kívüle még Eucken és Bergson hatottak különösen az újabb irányú törekvésekre.

A szellemtörténeti módszer első reprezentatív művei már az első világháború előtt megjelentek, 1911-ben adták ki Gundolf (*Shakespeare und der deutsche Geist*) és Unger (*Hamann und die Aufklärung*) műveit. Mindkét tudós kiváló tehetség, tehát az újítást legvonzóbb formájában ismerhette meg a szakemberek és érdeklődők közönsége. A szellemtörténeti módszert érvényesítik az egyes írók tárgyalásában is (Gundolf: *Goethe, Kleist, George* c. könyveiben és a George-kör többi tagja: Simmel, Bertram). Nem az életrajzi részleteket, lelki, vagy művészi fejlődést rajzolják, hanem egy ember végső, leglényegesebb vonásait rendszeresítik. Ezért lesznek szoborszerűek az írók különösen Gundolf műveiben.

A szellemtörténeti irány gyakran lendül metafizikai távlatokba, és stílusa patétikus lesz. A metafizika és pátosz hatásos eszköz, ha kiváló tehetségű kutatók használják. Azonban veszedelmes fegyverek lesznek a követők kezében. A szellemtörténet ebben a formájában sajátos német termék és a metafizikai hajlandóságú német tudományban ért el és érhet el ezután is szép eredményeket. Mégis fel-felmerül még nálunk is a bírálat, hogy egyik vagy másik szellemtörténész érthetetlen, zavaros, stb.

Talán innen cred, hogy Németországban is bizonyos kijózanodási folyamatot figyelhetünk meg az 1930-as évek táján. Rudolf Unger már 1924-ben problémátörténetről beszél (*Literaturgeschichte als Problemgeschichte*), Oskar Walzel pedig eszmetörténetet emleget 1926-ban. Probléma és eszme egyaránt az értelem eszközeivel közelíthető meg. Nincs már szükség pátoszra, szimbólumokra, metafizikára. Érdekes, hogy amit nálunk szellemtörténetnek emlegettek, legsikerültebb alkotásaiban közelebb áll ehhez a fordulathoz, mint a szorosabb értelemben vett szellemtörténethez. Még érdekesebb, hogy ez a fejlődés a német tudományt megelőzve, szinte ösztönszerűen alakult ki a magyar irodalomtörténetírásban.

Ugyancsak a német irodalomtól nagyjából függetlenül jutott el ide a francia irodalomtörténet több kiváló képviselője. Paul Hazard 1935-ben megjelent kitűnő könyve: *La crise de la conscience européenne*, amely az 1680—1715. közötti harmadszázad erjedő eszmevilágát elemzi finom eleganciával, ugyanúgy eszmetörténet, mint Walzel vagy az eredetibb magyar kutatók művei.

Hazardnak ez a könyve mégis sajátosan francia, mert mindazokat a kérdéseket összefoglalja, amelyek az újabb francia irodalomtudományt érdeklik. A szociológiai szempontot is érvényesíti, mert az átalakulás társadalmi háttérét megrajzolja. A lélektani elemezés finomságát — a francia bírálat évszázados hagyományát — új területre, a társadalmi közlélekre, öntudatra alkalmazza. Végül az egész európai műveltséggel foglalkozik s ezzel a francia irodalomtörténet egyik uralkodó csillagzatának, a „littérature comparée“-nak hatása alá kerül. (Bővebb ismertetését l. Zolnai Béla: *Az összehasonlító irodalomtörténet*

mai állása, Minerva. 1923.) Az összehasonlító irodalomtörténet és az újabb német módszerek közös vonása, hogy mindkettő egyénfölötti összefüggéseket keres. Ellentét is van köztük. A történeti módszerek az irodalom hosszmetészetében keresik az egyénfölötti nagyobb egységeket, az összehasonlító irodalomtörténet pedig egy-egy adott korszak nemzetközi, legtöbbször Európára korlátozott keresztmetészetében vizsgálja a megegyezőseket.

Az egyénfölötti egységek keresésének hátránya, hogy elhanyagolja a klasszikus irodalomtörténet kiindulópontját és célját: az írói egyéniséget. A többi történeti tudományban vitatható, hogy az egyén vagy más erők szerepe nagyobb-e az események előidézésében, az irodalom- és művészettörténetben azonban jóval kevesebb érvet lehet felsorakoztatni a klasszikus individualista szemléletmód ellen. A történelmi fejlődés minden más eleme csak előkészítője, kísérője, vagy következménye egy-egy nagy írói egyéniség munkásságának. E felfogás gyümölcse a nyugati essai-irodalom számos klasszikus remeke, valamint a mi irodalmunkban — hogy csak a régieket említsük — Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Péterfy Jenő néhány halhatatlan egyéniségrajza.

A szociológiai, szellemtörténeti, törzstörténeti módszer nem felel meg az irodalomtörténet kívánságainak még akkor sem, ha minden más történeti tudomány számára a legtökéletesebb kutatási eljárást kínálná is. Az irodalomtörténet kritika is kell, hogy legyen. Kritika nemcsak abban az értelemben, hogy a művek halmazából kiválogatja a legértékesebbet, hanem abban az értelemben is, hogy közelebb kell hoznia a régiség nagy alkotásait a mindenkori olvasóközönséghez. Az irodalomtörténetnek (mint a többi művészet történetének is) művelvést kielégítő hivatása is van. Gustave Lanson kísérlete óta, amelyben a kritikai impresszionizmussal újította meg szaktudományunkat, az újítók erről szinte megelégedtek. Egyszerű az ízléstörténeti módszert lehetne úgy alkalmazni, hogy ebből a szempontból is megfeleljen hivatásának, de a gyakorlatban ez az irány is belekerült a divatos metafizika sodrába.

Az irodalomtörténetírás különleges feladatát egyedül Horváth János látta meg, és foglalta rendszerbe. Ezért — s nem nemzeti vagy más elfogultságból — kell alaposabban megismerkednünk felfogásával, amelynek alapelveit egy tanulmányban jelölte meg (*Magyar irodalomismeret*, Minerva. 1922. 187—207. 1.). Először — különösen az eddigi magyar irodalomtörténeti összefoglalások által nyújtott tanulságok alapján — két előtételt állít föl a rendszerezéshez: az önelvéseget és a tárgyi hűséget. „Ha irodalomtörténetünk mindaddig oly rendszerező elvet vallott magáénak, mely nem csupán az övé, hanem mindazon történeti tudományoké, melyek a magyar szellemi élet multjával foglalkoznak: ez csak azt jelenti, hogy a nemzeti történeti tudományok összességéből még eddig nem önállósult eléggé, a maga speciális feladatait nem határolta meg kellő tisztasággal. Az irodalomtörténetnek *irodalmi* elvről, *önelvű* rendszerezéséről kell gondoskodnia, ha mint szaktudomány a maga lábán akar járni.“ Horváth János elsősorban a politikai történetírás túltengésére gondolt, amikor e sorokat írta, de minden más egyoldalúságra is vonatkozathatjuk az itt mondottakat. A másik előtétel a tárgyi hűség, amelynek „következménye kizár minden apriori rendszerező elvet, minden elfogultságot, alanyiséget, önkényt. Tárgyunk, az irodalom, időben változó jelenség; rendszerező elvünk számoljon tehát a változandóság tényével, tárgyából eredeztesse magát: történeti elv legyen; vagyis olyan, mely midőn a gondolatnak szinte pillanatnyi egyide-

jűségébe igyekszik összevonni századok munkáját, bántatlan hagyja a jelenségek időbeli rendjét, s emberi gondolatrendszert alakítván, nem másítja meg anyaga életbeli képét. S itt a főnehézség, itt a tudományos alázat és önuralom legfőbb próbaköve. Az emberi gondolkodásnak vannak saját törvényei és feltételei; nagyobb egészt csak mint tagolt egységet képes felfogni, s összefoglaló emlékezetében (történelem!) is a tagolás segítségét igényli. Saját törvényeit többnyire előnyben részesíti tárgya követelményei fölött s ezek rovására is érvényesíti; hajlandó kitalálni egységet s tagoltságot s hajlandó kész rendszeralázatot (természetesen szabályos arányút) ráteríteni a tárgyi szemléletre.“

„Az önelvűség követelménye annak kijelölésére utal bennünket, ami mindennemű irodalomban *állandó*: a tárgyi (történeti) hűség kívánalma pedig a *változó* (egyedítő) mozzanatok számbavételére kötelez; amaz kielégíti a gondolkodás abstractio-igényét, emez biztosítja a konkrét valóság érvényesülését a felépítendő rendszerben; amaz lehetővé teszi az egységes szempontú szintézist, emez a megrajzolandó kép történeti igazságát; amaz határozza meg a szintézis egységét, emez tagoltságát. Így mindennemű önkényt eleve kirekesztettünk.“

Ezután következik az irodalom klasszikusan egyszerű meghatározása: „írók és olvasók viszonya írott művek közvetítésével.“ Ezt nevezi Horváth János irodalmi alapviszonynak. E három tényező együttműködése irodalmi életet teremt, amely végül valami kollektív formát is ölt. Itt olvasztja rendszerébe a szociológiai törekvéseket és általában az újabb módszereket, amelyek az egyéni fölötti összefüggéseket kutatják. Az irodalmi élet *közös lelki formát* fejleszt ki. „E közös lelki forma egyrészt fejlődmény, aktuális eredője az egész irodalmi multnak, némikép kényszerű megkötöttség, öröklött hajlam: *irodalmi ízlés*; másrészt azonban eleve állásfoglalás minden továbbival szemben, adva levő foglalat az aktuális irodalmiság számára, befogadóképesség és akarat, mérték és ítélet, szemlélet és eszmélkedés: egyszóval *irodalmi tudat*.“

Az irodalmi ízlés fogalmával elméletébe olvasztja az ízéstörténeti módszert, az irodalmi tudat fogalma pedig elősegíti az eszme-, probléma- és szellemtörténeti kutatásokat, de csak a tárgyi hűség határán belül, azaz, ha nem hamisítjuk meg e módszerekkel az egyes korszakok sajátos felfogását.

A tanulmány utolsó bekezdésében Arany János és Gyulai Pál nevét olvassuk. Nem véletlen ez. A magyar elmélet eredetiségének legfőbb forrása az, hogy nem romantikus, idealista filozófiai rendszerből származik, hanem klasszicizmusból, szorosabban a mi nemzeti klasszicizmusunkból. A külföldi rendszerek mindegyike irodalmon kívüli elmélettel akarta megoldani szaktudományunk problémáit. A külföldi módszerek mindegyike a valóság mögött feltételezett, spekulatív megismert igazságból indult ki: innen romantikus színezetük. Horváth a valóságot valóságnak fogadta el és abban igyekezett tájékozódni.

A romantikus eredetű külföldi elméletek mindegyike egyetlen szempontot igyekszik az irodalomtörténetre erőltetni: innen egyoldalúságuk, csonkaságuk. A klasszikus ihletésű magyar módszer nem áll egyetlen divatos elmélet mellé sem, hanem valamennyit egységbe foglalja, összeegyezteti. S az összeegyeztetéssel lehull mindegyikről a túlzás, mert bármelyik módszer törekednék túlsúlyra, már a másik hatáskörébe nyúlna bele: megboutaná a harmóniát. A kiindulás helyességét bizonyítja végül, hogy minden ma ismert elmélet és módszer értékes része megtalálja itt a maga helyét, összeegyeztethető a magyar módszerrel.

Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás.

Írta: VARJAS BELA.

Az istenes énekeknek a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból nemrég előkerült címlaptalan kötete újra felkavarta az első Balassa-kiadás már-már megoldottnak vélt kérdését.¹

Az erről vallott eddigi nézetet Dézsi Lajos fogalmazta meg, aki úgy gondolta, hogy az első kiadás Bártfán 1632—35 között készült. Nézetét az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapította, amely szerint „az előbbi Bártfai, Lőcsei, sőt még a Váradai első kibocsátásban-is“ Balassa Bálint istenes éneki Rimay János ékes énekivel együvé voltak elegyítve. „Ha ezt a sorrendet a kibocsátás vagy nyomtatásban megjelenés sorrendjének vesszük (az ellenkezőt is föl lehetne tenni, de semmivel sem lehet támogatni), akkor a bártfai kiadást elsőnek kell vennünk. Egy bártfai kiadás, habár csonkán, fennmaradt, de ezt nem tehetjük meg első kiadásnak. Igaz ugyan, hogy ráillik a fennmaradt előszó jellemzése t. i. benne a Balassa és Rimay énekei csakugyan össze vannak zavarva, de az azonosítás ellen is fontos okok szólnak. Nevezetesen az 1665-iki kassai (legrégebb címlapos) kiadás címe azt mondja, hogy „Most ujonnan sok kedves Énekekkel, Pecseli K. Imrenek istenes Énekivel meg bővítettett.“ Péczeli Király Imre énekei a bártfai csonka kiadásban szintén benne vannak, tehát ezt is meg kellett előzni olyan kiadásnak, melyben kevesebb ének volt s a melyből Péczeli K. Imre énekei is hiányoztak. Ez lehetett az *első (bártfai) kiadás*, mely 1632—5 körül jelenhetett meg. Ma ennek egy példányát sem ismerjük.“²

Dézsinék az addig feltárt adatok ismeretében kialakított következtetése helyes volt. Azonban azóta több Balassa-kiadás is előkerült. Ezek közül kettő érdekel bennünket közelebbről. Az egyiket még maga Dézsi Lajos ismertette *Balassa Bálint Minden Munkái* (Bp., 1923) című kiadványának bibliográfiai bevezetésében. Ez a kötet a sajkócazi Radvánszky-könyvtárban egyetlen példányban fennmaradt 1699. évi nagyszombati képes Balassa-kiadás volt. Címlapjának tanúsága szerint „A Bécsi első Editióbul“ készült utánnomat. Közvetve így szerzett tudomást Dézsi a másik — azóta a Teleki-könyvtárból előkerült — Balassa-kiadásról is. Minthogy azonban példányt nem látott belőle, a bécsi első editio-t a Balassa-kiadások sorában a 8. helyen vette fel, megjelenésének idejét az 1650—60-as évekre téve. Miért éppen erre az időpontra, azt csak sejtethetjük. Semmi okot sem látott arra, hogy a nagyszombati kiadás elődjét 40—50 évnél távolabbi időben keresse.

¹ Részletes leírását ld. Varjas Béla: *Balassa Bálint istenes énekeinek első kiadása*. Bp., 1940. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai. XI. és a Magyar Könyvszemle, 1940.

² Dézsi Lajos: *Balassa és Rimay istenes énekeinek bibliographiája*. Bp., 1905. 6. 1.

Dézsi tehát továbbra is fenntarthatta az első Balassa-kiadásról kialakított álláspontját. Bár az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapján a bécsi első editio-ra való utalás némileg gondolkodóba ejthet. Mi értelme van itt az „első” jelzőnek? A felelet kétféle lehet: vagy több bécsi kiadás is megjelent a XVII. század folyamán s ezek közül utal a nagyszombati az elsőre, vagy csak egyetlen bécsi kiadás volt, de ez valamennyi Balassa-kiadás közül a legrégebb. Több bécsi kiadásnak az irodalomtörténetben és bibliográfiákban semmi nyoma. A nagyszombati kiadás alapján — az „első” jelző ellenére — ugyanez az eredményre juthatunk. Ugyanis ez a Balassa-kiadás — s amint látni fogjuk, a bécsi is — kifejezetten katolikus jellegű. Amikor tehát a nagyszombati jezsuita nyomdában az 1699. évi kiadáshoz kiválasztották a mintát, nem véletlenül történt, hogy erre a célra a hazai rendezett, de protestáns kiadások helyett, a rendezetlen katolikus bécsit szemelték ki. Ha már most több katolikus jellegű bécsi kiadás lett volna, kétségtelennek látszik, hogy akkor ezek közül nem az első (s így bizonyára legkevésbé tökéleteset), hanem valamelyik későbbi javított kiadást vették volna alapul. Az „első” kiadásnak mintául választása viszont csak akkor látszik indokoltnak, ha több bécsi kiadás nem létezett. Amennyiben pedig csak egyetlen bécsi kiadás volt, az „első” jelző értelme nem lehet kétséges: ez esetben ugyanis az „első” jelzőnek bécsi vonatkozásban nincs jelentősége s ha ezt a körülményt mégis szükségesnek tartották hangsúlyozni, akkor ez csak úgy képzelhető el, ha az első bécsi editio egyúttal valamennyi Balassa-kiadás között a legrégebb.

Erre a feltevésre a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárból előkerült Balassa-kötet ismerete nélkül is el lehetett volna jutni.

A Teleki-könyvtárban őrzött ismeretlen Balassa-kiadás azonban meghozta a bizonyosságot, vagy legalább is a bizonyossággal egyenlő értékű eredményt.

A Teleki-könyvtár képekkel díszített példánya 1939-ben került először a kezembe. A címlaptalan és végén is csonka kötetről hamarosan kiderült, hogy az 1699. évi nagyszombati kiadásnak ugyan közeli rokona, de nem azonos azzal. Sőt, külsejéről ítélve már az első pillantásra eldöntöttnek látszott, hogy nem is lehet hazai nyomtatvány. Egész nyomdai kiállítását elüt az egykorú magyarországi nyomtatványokétól, ellenben annál több azonos vonást mutat a korabeli bécsi kiadványokéval. A meghatározás részleteire felesleges újra kitérnünk.³ Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ebben a kötet fametszetű képeinek volt döntő szerepe. A fametszetek ducainak vándorlását nyomon kísérve ugyanis kitűnt, hogy a Teleki-könyvtár Balassa-példányának 1640 előtt Bécsben kellett megjelenie. Rickhes Mihály műhelyének sorsa pedig — ahol minden valószínűség szerint az istenes énekeket nyomtatták — arról győződött meg, hogy a kötet legkésőbb 1635 táján hagyta el a sajtót.

Azt már Dézsi Lajos megállapította, hogy Balassa és Rimay énekei 1632 előtt nem jelenhettek meg. Így tehát a bécsi kiadás időpontját 1632–35 közé tehetjük. A Dézsi által feltételezett első bártfai kiadás megjelenésének körülményeit teljes homály fedi. Arra nézve sincs semmiféle adatunk, hogyan kerültek a bártfai nyomdához Balassa és Rimay versei.

Világosság deríthető azonban az istenes énekek bécsi útjára. Rimay János ránkmaradt iratai között van egy levél, amelyet Ráday András intézett

³ A meghatározás részleteit ld. fentebb idézett tanulmányomban.

hozzá 1629. március 25-én. Ráday ebben a következőket írja: „Küldje fel Kegyelmed az virtusról componált éneket Ferenczfi urannak. Ezeket az éneket, kik MadácZ Gáspár urannál voltak, minden argumentomival, úgy mint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással ha Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, az mint tudom immár, kár, hogy egyet együl mást akképen vétkeesen vesztegetnek, bár magamra bízná Kegyelmed az véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató bötüit javallaná inkább.“⁴

A levélben említett „Ferenczfi uram“ nem más, mint Ferenczfi Lőrinc királyi titkár.⁵ Egyszerű kisnemes, aki pályáját 1610 körül a pozsonyi udvari kamara szolgálatában kezdte. Innen került Bécsbe a magyar királyi udvari kancelláriához. Derék, hűséges tisztviselő volt, aki szerényen háttérbe húzódvá, munkájával alaposan kivette részét az országos ügyek intézéséből. Ott volt csaknem minden fontosabb országos érdekű tanácskozáson, jegyzőkönyveket vezetett, rendeleteket, előterjesztéseket fogalmazott, résztvett követjárásokban, a Bethlen Gáborral folytatott béketárgyalásokon. S ha a Pázmányok, Eszterházyak és Thurzók tehetsége és vagyona nem is adatott meg neki, hogy magasabb polcra segítse, mégis már kora ifjúságától olyan világban élt, ahol a magyar politikai és szellemi életnek vezető egyéniségeivel ismerkedhetett meg. Az ellenreformáció mozgalmait nem hagyhatták érintetlenül. Benne állt a szellemi áramlatok sodrának kellősközepében. Ha ő maga jelentősebb irodalmi működést nem is fejtett ki, egyszerű tettei a kor kulturális mozgalmainak és szellemi harcainak részeként állítják élénk.

Amikor 1619-ben II. Ferdinánd császárrá koronázása alkalmával — Lépes Bálint kancellár és nyitrai püspök kíséretében — Frankfuriban jár, meglátogatja Szenczi Molnár Albertet Oppenheimben, aki átnyújtja neki a *Secularis Concio Euangelica; azaz Jubileus esztendei praedikatzo* (így!) című munkát. Ferenczfi amint hazatér, Balásfi Tamás boszniai püspöknek adja át a művet azzal, hogy írjon rá cáfolatot. A válaszirat 1621-ben meg is jelent s azt a püspök hálából Ferenczfinak ajánlotta, amiért a munkára felhívta figyelmét.⁶

De ami meglepő, hogy a földnélküli Ferenczfi Lőrinc szerény vagyonán nyomdafelszerelést vásárol! Az első hivatalnok-kisnemes (nem prédikátor, nem tanító és nem mecénás főúr!), aki nálunk nyomdavasárlásba öli a pénzét. Természetesen nem azért, hogy maga álljon a szedőszekevény elé, hiszen erre már hivatali elfoglaltsága miatt sem lehetett ideje. Nyomdafelszerelését valószínűleg bérbeadta valamelyik bécsi nyomdának s állami támogatással országgyűlési törvénycikkeket, rendeleteket és egyéb kiadványokat készíttetett vele.⁷ Bizonyos például, hogy 1629-ben Hajnal Mátyás: *Jézus szívtét szerető szívek*...

⁴ Ipolyi Arnold: *Alsó-sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*. Bp., 1887. 321. l.

⁵ Ferenczfi személyére vonatkozólag szétszórtan igen sok adatot talál-tam Frankl (Fraknói) Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. Pest, 1868—1869. I—III. köt.

⁶ *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Jegyzetekkel ellátva kiadta: Dézi Lajos. Bp., 1898. XV. és 56. l. — Azonkívül RMK. I. 482. és RMK. III. 1321.

⁷ Iványi Béla — Gárdonyi Albert — Czákó Elemér: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története*, 1577—1927. Bp., 1927. 40—41. l.

című műve, amelynek ajánló sorait is Ferenczfi írta, Rieckhes Mihály nyomdájában a Ferenczfi-féle betűk és dúcok felhasználásával készült. Hajnal műve 1642. évi pozsonyi kiadásának ajánlásában a nyomdász meg is jegyzi, hogy először közel tizenkét esztendővel ezelőtt Bécsben nyomtatott ki Ferenczfi Lőrinc által.

Nos hát, az istenes énekek képanyagának egy része először a bizonyosan Ferenczfi által kiadott Hajnal Mátyás-féle imádságoskönyvben tűnik fel. De tovább is mehetünk. A bécsi Balassa-kiadásban felhasznált dúcok és betűk ott szerepelnek abban a nyomdafelszerelésben is, amelyet Lippay György primás Ferenczfi Lőrinc hagyatékából vásárolt meg s 1640-ben a pozsonyi jezsuita nyomdának engedett át, ahol azokat 1662-ig — a felszerelésnek Nagyszombatba történt átszállításáig — több kiadványban fel is használták.⁸ Mindczekből kétségtelen, hogy a bécsi Balassa-kiadás a Ferenczfi-féle betűkkel és fametszetekkel készült. Így válik érthetővé, mire célzott és miben reménykedett akkor a Balassa és Rimay versek kinyomatásáról álmodozó Ráday András, amikor azt ajánlotta Rimaynak, hogy a virtusról szerzett éneket küldje el Ferenczfinek. Rimay, úgy látszik, megfogadta a tanácsot s nemcsak saját szerzeményeinek, hanem a Balassa-verseknek is egy részét eljuttatta Ferenczfihez. De akárkitől is kerültek Ferenczfihez Balassa és Rimay énekei, annyi bizonyos, hogy Rimay halála után — valószínűleg saját kezdeményezésére — kinyomtatta azokat.

Természetes, hogy a hitbuzgó katolikus Ferenczfi Lőrinc, — akinek testvéröccse, Pál, Pázmány tanítványa s a jezsuita-rend tagja volt — Balassa és Rimay költeményei közül csak az istenes énekek kiadására gondolt s kiadványának határozottan katolikus jellegét egyáltalán nem igyekezett titkolni. Sőt célja nyilván ugyanaz volt ezzel is, mint Hajnal Mátyás művével, azaz imádságoskönyv-félének szánta. Vannak ugyan a megjelentek között Balassa halálát sirató mitologikus vonatkozású énekek is, azonban ezek a kegyeletes megemlékezés szülöttei, jellemzők a barokk-kor szellemére s annak mély vallásosságával egyáltalán nem ellenkeznek.

Ferenczfihez aligha jutottak el valaha is együtt Balassa és Rimay összes költeményei. Hihetőbb, hogy csak egyes megküldött darabokból válogatta ki a kiadásra szántakat, amelyekről nem mindig állapítható meg helyesen, hogy kinek a szerzeményei. Lehetséges, Ferenczfi nem is tudta, hogy vannak a Balassa halálára írt s Rimay nevét feltüntető verseken kívül a szorosabban vett istenes énekek között is Rimay-szerzemények. De feltehető, hogy nem is akart róluk tudomást venni. Rimay ugyanis evangélikus volt s Ferenczfi talán már azért sem feszegette az énekek szerzőségének kérdését, mert kiadvá-

⁸ Arra nem is gondolhatunk, hogy a Teleki-könyvtárban őrzött Balassa-példány nem Bécsben, hanem a Ferenczfi-féle betűk és dúcok átszállítása után esetleg Pozsonyban készült. A Teleki-könyvtár Balassa-kötetében lévő fametszetek egy része t. i. sohasem került Pozsonyba, mégkevésbé Nagyszombatba. Ugyanis az 1699. évi nagyszombati Balassa-kiadás, amelynek képeit a régi bécsi ducokról nyomták, kevesebb képet közöl, mint amennyi a Teleki-könyvtár példányában található s a hiányzó fametszetek egyetlen pozsonyi vagy nagyszombati kiadványban sem fordulnak elő. Lehetséges, hogy a hiányzó dúcok eredetileg sem tartoztak Ferenczfi nyomdai készletéhez s csak a Balassa-kiadványhoz adta kölcsön talán éppen az a nyomdász, ki Ferenczfi nyomdai felszerelését bérlete.

nyának katolikus jellegével ellenkezett, hogy a protestáns Rimayt túlságosan kiemelje. Így keveredhettek össze kiadásában Balassa és Rimay énekei, sőt így kerültek ezek közé még Szegedi Gergely énekeskönyvének egyes darabjai is, s ez lehet a magyarázata — Dézsi szavaival élve — az ú. n. „rendezetlen kiadások“ keletkezésének.

A Bécsben megjelent kötet tulajdonképpen két főrésze oszlik. Az első, a 126. lapig Balassa és Rimay énekeit tartalmazza vegyesen, noha az elején álló címben csak Balassa nevét tünteti fel.⁹ A címlapját megőrzött 1699. évi nagyszombati kiadásból következtetve, nyilván a bécsi kiadás címlapján is csak Balassa neve állott. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Rimay nevének elhallgatása mögött szándékosságot sejtünk. A katolikus kiadvány címlapján nem lehetett cégér a protestáns Rimay neve.

A kötet első része 52 éneket foglal magába. Ezek közül Balassa szerzeménye, illetőleg a neki tulajdonított énekek közül való a *Bocsásd meg Uristen, Bizonytal ismérem, Oh én Istenem, Oh szent Isten. Kegyelmes Isten, Adj már csendességet. Lelkemnek hozzád való buzgó kiáltása. Oh én kegyelmes Istenem. Az szentháromságnak első személye. Az szent háromságnak kinek imádkoznak, Az szentháromságnak harmadik személye. Nincs már hozá lennem, Az én jó Istenem, Az te nagy nevedért, Mint az szomjú szarvas, Mennyei seregek, boldog, tiszta lelek. Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban. Aldj meg minket Uristen, Segélj meg engemet, Végtelen irgalmú (kétféle változatban), Meg ne fedj engemet (IV. zsoltár), Boldogok, akiknek, Meg ne fedj engemet (XXXVII. zsoltár), Uram halld meg szómat, Sok háborúságban, Ilajtsd meg füleidet. Oh szép drága zálog, Egekben lakozó szentséges háromság, Forog az szerencse, Szegény fejem Uramhoz óhajjt kezdetű ének: összesen 31. Rimay János szerzeménye a *Világon ég alatt, Legyen jó idő csak, Oh ki későn futok lelkem orvosához, Az Úr az égben, Oh kegyelmes Isten, Jöjj mellém szent Isten, Egyedül te benned. Mint álgyu golyóhis, Pallas nem nyughaték, Delos szigetéből, Kérddhed ez koporsót, Csudálható nagy dolog. Bocsásd szent lelkedet, Had vezérlő Pallas. Imho! édes hazám, Könyörülj én rajtam, Kíáltok hozzád mélységből, Uram, Reménységem te légy nékem* kezdetű ének: összesen 18. Szegedi Gergely énekeskönyvéből való a *Szánja az Uristen* és a *Nagy keserves szövel* kezdetű ének. Van közöttük még egy latin ének is, a *Sublími te Pater, a Szegény fejem Uramhoz óhajjt* eredetije.*

A második rész előtét lapján a következő cím olvasható: „Keovetkeznek Máfoktul fzerzett Iftenes és aétatos énekes formán valo lzerzett dichiretek és könyörgéfelek.“ E csonkán záruló rész 18 éneket (ha a latin-magyar szövegűeknek latin részét külön számítjuk, akkor összesen 20) és 1 latin-magyar két-nyelvű imádságot (*Menyországnak királynéja — Salve Regina*) tartalmaz. A 18

⁹ A Balassának tulajdonított énekek között nem egy van, amelyről csaknem bizonyos, hogy nem az ő szerzeménye; erre már Dézsi Lajos és mások is rámutattak. Minthogy azonban nem célunk Balassa szerzőségének kérdéséét vitatni, ide soroltuk mindazokat az énekeket, amelyeket Dézsi *Balassa Bálint Minden Munkái* című kiadványában fölvelt. — A bécsi Balassa-kiadás egyetlen példányából a 23–36. lap hiányzik. Az 1699. évi nagyszombati kiadás alapján megállapítható volt, hogy a bécsi kiadásban e lapokon valószínűleg az *Az te nagy nevedért* kezdetű ének állott, éppen ezért ezt az éneket a felsorolásba is felvettük.

ének közül — tudtommal — csak három, az *Oh dicsőült szép kincs, Mária, szentháromság leánya* és a *Tengernek fényes csillaga* kezdetű — s ha ez utóbbinak a kötetben meglévő latin eredetijét is ide számítjuk, akkor négy — ének volt eddig mindössze ismeretes.¹⁰ Az egykorú énekes- és imádságoskönyvekben ezideig nem akadtam nyomára a *Hozzám régen békelt, Menyeyi nagy felség, Mindennap jó reggel serényen s jó kedvvel, Mélységes setétség, Muljék el Ur-isten, Kiáltok, míg élek. Búsult életemnek, Viseld békeséggel, Idvözlég boldog szüz, Istennek szent Anyja látod szívem, Istennek szent Anyja kegyelmed kívánja, Mennyekben lakozó imádandó fölség, Strva és sok kinnal* (latin eredetije: *Flens ego sum*), *Ila az jó szerencse* és *Vagyon három dolog* kezdetű énekek. Az itt felsorolt 15 ismeretlen magyar vers közül a *Mennyekben lakozó imádandó fölség* kezdetű az elejére írt latin felirat szerint Rimay János szerzeménye.¹¹ A *Mélységes setétség* és a *Viseld békeséggel* kezdetű énekek pedig a versfők tanúsága szerint Nyéki Veres Mátyás volt a szerzője; sőt valószínűleg a *Hozzám régen békelt* kezdetű éneket is ő írta. Erre enged következtetni a vers előtt álló V. M. monogram.

Minthogy a kötet ív végén szakad meg, a hiány lega'abb is egy ívre tehető. Így e második részben eredetileg 5—6 énekkel több lehetett, mint mai csonka állapotában.

Kérdés most már, miféle kapcsolat van a bécsi és az első hazai kiadások között? Vajjon mennyiben tekinthető a bécsi emezek elődjének?

Kezdjük a címlappal. Amint már említettük, a bécsi kiadás címlapján csak Balassa neve állott. S ha a hazai „rendezetlen“, tehát legkorábbi kiadásokat vizsgáljuk, az 1665. évi kassai kiadás alapján megállapíthatjuk, hogy ezek is csak Balassa nevét tüntették fel. Rimay nevének elhallgatása a katolikus bécsi kiadvány címlapján indokolt volt, azonban meglepő, hogy a hazai protestáns jellegű „rendezetlen“ kiadványokról is elmaradt. Véletlenül aligha történhetet s csak egy magyarázata lehet, hogy a bécsi kiadás félrevezette a hazai nyomdákat s annak nyomán emezek is csak Balassa nevét tüntették fel első kiadványaikon, míg a „rendezett“ kiadások helyre nem hozták a mulasztást. A kiadások belső szerkezetét tekintve feltűnhetik, hogy a ránkmaradt bártfai és 1665. évi kassai — ha tartalmilag sokban el is tér a bécsitől — ugyanolyan kétrészes beosztású, mint a Ferenczi-féle s emezekben még az első 25 ének is ugyanabban a sorrendben követi egymást, mint a hasonlóképen „rendezetlen“ bécsi kiadás. E címbeli és szerkezeti egyezések aligha tekinthetők pusztán véletlennek: a bártfai nyomdában úgy látszik ismerték a bécsi Balassa-kiadást.

Nagyobb bizonyosság kedvéért részletesen összehasonlítottam a bécsi és a két legrégebb hazai kiadás énekeinek szövegét. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a hazai kiadások nem a bécsi szövege alapján készültek.

¹⁰ Az *Oh dicsőült szép kincs* később megjelent a *Cantus Catholici* 1651. évi kiadásában, majd pedig Kájoni János *Cantionale Catholicum*-ában is (1676). A *Mária, szentháromság leánya* kezdetű ének megvan az 1699. évi nagyszombati Balassa-kiadásban. A *Tengernek fényes csillaga* kezdetű énekek a miénkel teljesen azonos szövege először Pázmány imádságoskönyvének 1631. évi pozsonyi kiadásában jelent meg.

¹¹ Báró Radvánszky Béla: *Rimay János Munkái* (Bp., 1904) c. kiadványában ez az ének nincs felvéve.

S ez annál valószínűbb, mert már a legrégebb hazai (bártfai) kiadás is jóval több Balassa- és Rimay-éneket tartalmaz, mint a bécsi. Az egyes szövegbeli eltérésekből pedig arra kellett következtetnem, hogy Bártfán Balassa verseinek valamely kéziratos változatát használták, határozottan azzal a céllal, hogy a bécsi kiadás tévedéseit és hibáit helyreigazítsák. Balassa és Rimay énekeinek szétválasztása azonban Bártfán még fel sem vetődött. Erre úgy látszik az itt használt kézirat (valószínűleg szintén csak egyes énekekből összeállított másolat) nem nyújtott kellő támpontot. Sőt, az 1665. évi kassai előszó alapján, amely Dézsi szerint már a bártfai kiadásban is benne lehetett, az a gyanú merülhet fel, hogy Bártfán alig is sejtették, hány Rimay-vers lehet a szorosabban vett istenes énekek között, mert az említett előszó a kötet énekeit csupán mint Balassa költeményeit méltatja.

A bártfai nyomdában nem is akarták a bécsi kiadást eszolgai módon újra-nyomtatni, mivel ez a kiadvány kifejezetten katolikus jellegű volt. A bártfai nyomda azonban éppen a bécsi Balassa-kiadás ismeretében, sőt annak mintegy protestáns ellenpárjaként készítette sajtó alá a maga Balassa-kiadását. A Ferenczi-féle kötet csak minta volt számára, amelynek szerkezeti sajátosságait megtartotta, ellenben elvetett belőle mindent, ami ennek katolikus színt kölcsönözött. Bártfa helyett saját kiadványának protestáns jellegét igyekezett ki-domborítani.

Így maradtak el a bártfai kiadásból az illusztrációk. Elhagyták továbbá a bécsi kiadás első részében kettős variánsban szereplő zoltárparafrázisok második változatát és több más, valószínűleg nem Balassától származó zoltárfordítást, valamint a két Szegedi Gergely-féle éneket, amelyet a protestánsok énekeskönyveiből jól ismertek, de Ferenczi, úgy látszik nem sejtve származásukat, Balassa énekei közé sorolt. Kicsérítették a bécsi kiadások „másoktul szerzett” toldalékának csaknem tisztán katolikus jellegű, egyharmadában Mária-énekeket tartalmazó egész anyagát is; anélkül azonban, hogy a toldalékrészt megszüntették volna. Helyébe ugyanis Péczeli Király Imre protestáns lelkész istenes énekeit iktatták. A bártfai kiadás első része tetemesen kibővült, mert a bécsi kiadvány már említett énekeit jórészt Balassa-versekkel cserélték fel, sőt még ezen túlmenőleg is szaporították e rész énekeinek számát.

Kétségtelen, hogy a Balassa-kiadások sorában a bécsihez viszonyítva a bártfai kiadás már a fejlettebb fokot, a haladottabb állapot megrögzítését jelenti, amennyiben ebben a Balassa-versek javára bizonyos szelekció érvényesül, sőt az istenes énekeknek bővebb és hitelesebb gyűjteményét igyekszik nyújtani. Éppen ez a körülmény egyik legnyomósabb bizonyosság amellett, hogy a bécsi kiadásnak meg kellett előznie az összes hazai Balassa-kiadásokat. Ezt annál nyugodtabban kimondhatjuk, minthogy már csak egy kérdést kell eldöntenünk: vajjon volt-e olyan *bártfai* kiadvány — miként azt Dézsi Lajos elég óvatosan (zárójeltek között) feltételezi —, amely kevesebb éneket tartalmazott, mint a ránkmaradt bártfai kiadás s amelyből Péczeli Király Imre énekei is hiányoztak? Dézsi az első Balassa-kiadás megjelenésének helyét illetőleg feltevését az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapítja, amely a kiadványok sorában a bártfait említi első helyen. Azonban a protestáns jellegű kolozsvári kiadás előszavának írója vagy nem ismerte a bécsi kiadást, vagy ha ismerte is, akkor sem hivatkozhatott a tartalmilag erősen eltérő *katolikus* bécsi kiadásra, mint „rendezetlen” elődjére. Az előszó tehát az első kiadás meg-

jelenési helyének kérdésében nem lehet perdöntő. Viszont Dézsinek az első Balassa-kiadásról egyebekben vallott nézete, hogy tudniillik kevesebb ének tartalmazott, mint a ráánkmaradt bártfai s Péczeli Király Imre énekei is hiányoztak belőle, teljes egészében ráillik a mi bécsi kiadásunkra.

Nincs okunk tehát még egy olyan (bártfai) kiadást feltételezni, amelyre Dézsinek ez a helytálló megszorítása ráillik. Ilyen bártfai kiadás sohasem létezett. Péczeli Király Imre énekei és a többi vers is benne volt már az első bártfai kiadásban, abban, amely ráánkmaradt s amelyet ezek után nem a 2. bártfai kiadásnak (mint Dézsi Lajos hitte), hanem az első bártfai s egyúttal első hazai Balassa-kiadásnak kell tekintenünk.

Vizsgálódásaink eredményeképpen tehát megállapíthatjuk, hogy valamennyi Balassa-kiadványunknak a bécsi kiadás volt az őse. Azonban idehaza a Ferencziféle kiadás csak a katolikusokat elégíthette ki. Viszont a protestánsok között is sokan voltak — amint az 1665. évi kassai előszó mondja s a számos hazai kiadás bizonyítja —, „akik felette igen, ez Istenben elnyugodott, hazája szerető vitéz úrnak munkájára, régtől fogva vágytak“. A hazai protestáns nyomdák tehát — köztük elsők a bártfai — a protestáns hívek és olvasók kívánságát teljesítették akkor, amidőn az istenes énekeknek protestáns jellegű kiadását piacra vetették, amelyhez a mintát a korábbi katolikus kiadás szolgáltatta.

A Balassa-kiadványok vallások szerinti megoszlásának mélyebb okai kétségtelenül a katolicizmus és protestantizmus korszakos nagy szellemi küzdelmére vezethetők vissza. Amint az egyik fél Balassa verseit kifejezetten katolikus jellegű kiadványban adja a közönség kezébe, a másik hamarosan azzal felel vissza, hogy elkészíti a maga protestáns Balassa-kiadványát. Balassa Bálintot mindkét tábor magáénak vallotta. Az egyik azért, mert protestáns hitben nevelkedett s tanító mestere a reformáció egyik büszkesége, a humanista műveltségű Bornemisza Péter volt; a másik pedig azért, mert élete derekán katolikus hitre tért s élete végéig hithű katolikus maradt. Istenes énekeiben a katolicizmus, reformáció és humanizmus szelleme szerencsésen olvadt egybe s költeményei ezért válhattak a katolikus és protestáns magyarság közös kincsévé.

Izóra Az Ember Tragédiájában.

Az ember tragédiája heledik színe második felében Izórá¹ keresztessék üldözik. Tankrédnál talál oltalmat. Elmondja neki, hogyan történt ez. Sorsát is elbeszéli: atyja a Szent Sír vitéze volt; egyszer a reá vad tüzzel csapó ellenség elől épségben menekült, ezért gyermekét, Izórá²t felajánlotta Máriának. Tankréd láttára Izóra is mély szerelmet érez.

Beóthy Zsolt a bizáncit *Az ember tragédiájának* azok közé a színei közé sorolja, melyek még az egészből kihasítva is „minden fogékony lélek előtt fellehetetlenek“.³

Érdekes megfigyelnünk, hogy a bizánci színben Ádám, mint Tankréd, Éva, mint Izóra lép elénk. Alexander Bernát rámutatott arra, hogy Madách Tankrédja, Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme* hőségének csupán a nevét viseli, különben éles ellentétben áll vele.⁴ Voinovich Géza, bár nem tartja lehetetlennek a Tasso-hatást, kivált, ha arra gondolunk, hogy a *Megszabadított Jeruzsálemben* az erdei találkozás is hasonló, elfogadhatóbbnak gondolja, hogy a Tankréd nevet az akkor szívesen olvasott Disraeli-regényből, a *Tancred, or the new crusade*-ből (1847) merítette; Tankréd és Izóra találkozása Madách fiatalkori olvasmányára, Byron *Atidomított idomtalanjára* is emlékezteti.⁵ Mindez meggyőző. De egy probléma a nagy Madách-irodalomban mindeztideig eldöntetlen maradt: Madách honnét vette az Izóra nevet?

A neveket nem töprengés nélkül választotta Madách. Mikor Szontagh Pálnak megmutatta *Az ember tragédiáját*, ő javasolta neki, hogy a Guadet nevét a Saint-Justéval cserélje fel.⁶ *Az Izóra nevet, minden valószínűség szerint, Kisfaludy Károly sugalmazására választja.*

Kisfaludynak van egy „romános“ drámatörredéke: *Első Ulászló* (1820.). A játék helye egy falu Szeged alatt, 1444-ben játszik. Érdekes a költő következő színpadi utasítása: „*Izóra* gyászruhában a kőpadon ül és hárfázik, utóbb felkél és körülnézve csendes andalgásba merül.“ Elfinomult érzelmességű dalt énekel. Majd Dezsőnek elmond egy történetet: *mikor Dezső és Izóra boldogult táborba szállott. magyar és kereszties felkelő sereg ment át a tájon.* Alkonyatkor két utas jött hozzájuk, egy éltesebb és egy ifjú vitéz. *Izóra szíve lánggra kapott,* meghódolt az ifjúnak; elválásukkor gyűrűt adott neki; az, ki szívét elrabolta, talán nem is gondol már reá, *öt pedig „az inség zordon éjjelebe“ veti*⁸

¹ Madách hol *Isaurának*, hol *Izórának* írja.

² *Romemlékek*, 1. köt., 287. l.

³ *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta: Alexander Bernát, 2. kiad., 1907., 98. l.

⁴ *Madách Imre és Az ember tragédiája*, 1914., 273. l.

⁵ Tolnai Vilmos *Az ember tragédiája* Napkelet-Könyvtári kiadásának Bevezetése, VI. l.

⁶ *Kisfaludy Károly Összes Munkái*, III. köt., 58. l.

Úgy érzem, hogy ez a tragédiatörök sugalmazta Madáchnak az Izóra nevet. Egy-két mozzanatban a helytűnő hasonlóságot mutat. A keresztvesztés elnevezést, igaz, a török ellen induló Kisfaludy: 1444-ben, a várnai csatavesztés esztendejében vagyunk. *De a drámai helyzet úgy átalakul Madáchnál Kisfaludy recitatívójából, hogy egy keresztvesztés Izórával találkozik és szerelemre gyúlnak egymás iránt, a hárfázó és andalgó dalt éneklő Izóra felé még elbűsült emlékezésében is varázsos erővel int a lovag képe.*

Morvay Győző ezt írja Madách Tankrédjéről: „Izóra megjelenése, beszélgetése, lovagiasságának megdicsőülése“⁷ Tankréd lovagiasságának eszményítése támad elő abból a forrásból, amelyben a lovag mintha messze esnék a vitézi rend eszményképétől. Mennyivel megragadóbb Madách feldolgozása. Forrását két úton is kímélyíti: az egyik a drámai szerepeltetés párhuzamossága, a másik a mű egésze szelleméhez simuló művészi munka mozzanata. Madách Izórájának lelkében ideális szerelem támad, nem úgy, mint Kisfaludy Izórájában; úgy megszenved *puszta érzésért*, mint amaz *szerelmi hódolatáért*. Madách hősnője a kolostorba érve így szól Helenének:

... nőerényem és a hit parancsol.
Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.

4

Nem kevésbé megkapó a másik jelenség. Mint a spanyol drámákban a *gracioso*, vagy Vörösmarty Mihály tündéri vígjátékában Csongor és Tünde mellett Balga meg Ilma úgy jelenik meg Izóra társaságában Helene, Tankréd oldalán Lucifer: az ledér, ez gúnyos hangsúlyt ad a szerelem érzésének. Lucifer és Helene eszejárásában mintha rembrandti árnyalás komorodnék felénk. Velök szemközt a Rembrandt módján festett kép megvilágított homlokteréből kifejezhetetlen varázst sugárzó erővel ragyog az étheri szerelmet erző, Tankréd felé „álmom gyanánt“ röppent s vele „ott az égben“ való találkozásra áhító Izóra.

Ádám-Tankrédot elbűvöli Izóra „*átszellemült teste*“. Szép drámai vetülete ez a platói szerelemnek. Platon hatását megerősíti még egy jelenség. Tankréd ezt mondja Izórának:

Úgy emléik, egykor már ismertelek.
Hogy együtt álltunk az Úr zsámolyánál.

Platon ἀνάμνησίσεως keresztény szellemben való, kebilincselő kifejezése ez. Platon *Menon*-jában hirdette: a lélek halhatatlan, többször születünk a világra; mindenről tud, ami itt és Hadesben valaha történt; semmi meglepő sincs abban, hogy a lélek ráeszmél és ráismer mindarra, amit előbb, régebbi életében tudott.⁸ Így eszményíti Madách a szerelmi emlékében élő, majd az ossiános ködvilágig légiesedett Izórákat Platon s a vele annyira rokon középkori lélekkultusz szellemében.

Művésziesen értékesíti a Kisfaludy Károly szolgáltatott anyagot az egész összefogó főgondolat szempontjából is. Ádám egyik eszméből kiábrándulva, a másikhoz menekül, s egész sorát végigszenvedti a korokat mozgó szellemben való csalódásoknak. Felocsúdott a középkor túlesigázott vallási életéből

⁷ Magyarázó tanulmány *Az ember tragédiájáról*. 441. l.

⁸ ... ἀνάμνησθῆναι ἃ γε καὶ πρότερον ἤπιστατο. Ld. Kornis Gyula: *Az ismerés a priori elemei Platonnál*. Athenaeum, 1907., 298. l.

is: ez a maga kolostorával valóságos sáncként mered érzése elé; nem bír áthatolni rajta, mint Lucifer mondja:

... rédi a kor szelleme,
Erősebb, mint te.

Úgy kellett alakítania Madáchnak, így alakította is az Izóra-epizódot, hogy *Az ember tragédiájának* uralkodó eszméjéhez mesterien kapcsolódjék.

A színelépítés remekművű alakításához tartozik annak a jelenségnek a vizsgálata is, hogyan fűzi össze a hetedik szín első részében megjelenített $\theta\upsilon\omicron\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ és $\theta\upsilon\omicron\iota\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ — harc indítékát az Izóra-jelenettel. Amint Éva visszatér a kolostorba, a háttérben máglya világa gyúl egészen közel ki, távolról az eretnekek zsoldárra zendítenek,⁹ majd kuvik kiált, csontváz mered Tankréd elé és a boszorkányok kacagva szólnak: *Izóra, htvunk*.

Kardeván Károly, meggyőző összevetés útján, a boszorkányokban és a csontvázban a nimfák és a halál eltorzult alakját látja; Heine-hatást mutat ki ebben a felfogásban; azt is hangoztatja, hogy Madách a maga céljának megfelelően használja fel a Heine szolgáltatta mozzanatokot.¹⁰ Így van ez Izórával kapcsolatban is: őt hívják, mintegy az eszményi érzés nyomán feltűnő sivar üresség lélekdermesztő szimbólumaiként settenkednek eléje.

Még egy kapcsolat megvilágítására kell fordítani figyelmünket. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy a $\theta\upsilon\omicron\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ és a $\theta\upsilon\omicron\iota\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ harcának drámai feldolgozására Hegel sugalmazta Madáchot. A *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1837) volt reá döntő hatással. Voinovich Géza élesen utal arra, hogy Madách Bizancot egészen Hegel adatai alapján festi.¹¹ Sas Andor *Madách és Hegel*-ben tanulságosan részletezi *Az ember tragédiája* történeti színeinek kapcsolatát Hegel bölcséletével, így bizanci színét is; kiemeli, hogy mind Hegel, mind Madách a történet átfogására, céljainak, rendjének és tisztulásainak megérzékítésére törekszik.¹²

Voinovich és Sas megállapítása szembeszököken igaz, másfelől az is való, hogy a *történeti képet mindig a szerelem indítékának szövetségében érezte és látta Madách*. Az egyiptomi gúlaépítő munkás felesége, az athéni szín Luciája, a rómainak Júliája nélkül nem lett volna teljes Madách érzése szerint sem az egyiptomi, sem a görög, sem a római szín. Így vagyunk a bizancival is. Hegel eszmei hatása ma már átment az irodalmi köztudatba, de a szín szerelmi mozzanatára, arra, hogy ezúttal Izóráat választotta a költő, csak most derült világosság. Az is nyilvánvaló, hogy a VII. színnek a maga értéke szerint való méltatása csak a két Izóra összevetése útján válhatott teljessé. Mint amilyen mesterien kél életre *Az ember tragédiájában* Hegel magasan szárnyaló történetbölcsélete és Heine gúnyt szikrázó kritikája, olyan művészi veretivé nemesedik a Platon eszménységétől áthatott költő alkotó kedvében Kisfaludy Károly I. *Ulászólójának* a hárfa méla hangja mellett búsongó *Izórája* is.

⁹ Kardos Albert kimutatta, hogy a VII. színben Madách a Károli Gáspár-Biblia zsoldárait (a XXII.-et és a XXV.-et) veszi át majdnem betűszerinti hűséggel a költői céljának megfelelően választja ki belőlük a jellemzést hiven szolgáló részeket és *Az ember tragédiája és a zsoldárkönyv*, Protestáns Szemle, 1933., 366—370. l.

¹⁰ *Madách és Heine*. Irodalomtörténet, 1933., 189—196. l.

¹¹ Id. m., 271. l.

¹² Athenaeum, 1916., 206—220. l.

Beöthy Zsolt ezt írta: „A költői szemnek milyen élessége szedte össze, a fantáziának milyen ereje színezte s az érzésnek milyen mély gyöngédsége fejlesztette ki Éva vonásait és alakját.“ A szemnek ez a villanó élessége, a képzeletnek ez a színező hatalma, a lélek húrjainak ez a mély megzendülése érzik akkor is, amikor a költő Éva avatárjaként Kisfaludy Károly Izóráját a magáévá teremti át.

Elek Oszkár.

Frankenburg Adolf soproni nyelvleckéi.

Frankenburgi Adolf három részben, hét kötetben megjelent önéletrajza¹ értékes adatokat szolgáltat irodalmi életünk megismeréséhez, különösen a múlt század negyvenes éveinek viszonyaihoz. Emlékezete azonban gyakran cserbenhagyja az író s így előadása sokszor kritikára szorul.² Pedig éppen kortörténeti jelentőségük folytán megérdemelnék ezek az emlékiratok, hogy tartalmukat kritikailag ellenőrizzük; de ehhez Frankenburgnak vonzó formában megírt új életrajza³ is csak igen kevés útmutatást ad.

Frankenburg családja minden bizonnyal németajkú volt. A család Liszt Ferenc szüleivel baráti viszonyt tartott fenn és tudjuk, hogy Liszt egész életében nem tanulta meg a magyar nyelvet. Ha Frankenburg a gyermek Liszt Ferencsel pájtási viszonyban állott, legalább is tudnia kellett németül. Ennek ellenére azt olvassuk emlékirataiban, hogy egy soproni professzortól vett német leckéket, akihez éppen azért adták „kosztba“ szülei, hogy a német nyelvet elsajátítsa. Azt is megmondja, milyen tankönyvből oktatta tudós tanára Goethe nyelvére az erős magyar érzésű nebulót: „...ez a vén Moelibei volt. Ki ne hallotta volna hírét azon egyetlen német grammatikának, melynek címképén egy magyar és egy német ember volt látható, kik kezét szorítottak egymással, s alattuk ezen vers állott: ‚Wie glücklich ist ein deutscher Mann, der unter Ungarn ungrisch kann‘: mely bököcskért aztán nem a németnek magyarul, hanem a magyarnak németül kellett megtanulni?!“⁴

A „Moelibei“, helyesebben *Meliboeci*, azonban nem német, hanem magyar grammatika volt. Ez volt az első németek számára írt magyar nyelvtan; Bél Mátyás adta ki, a történettudós. Első kiadása 1729-ben jelent meg, az utolsó 1829-ben. Bél Mátyás „Sprachmeister“-ének 15 különböző kiadását őrzi a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára.⁵ Hasonló álnévvel jelölt

¹ *Őszinte vallomások*, Pest, 1861. *Emlékiratok*, Pest, 1868. *Bécsi élményeim*, Sopron, 1880.

² Cs. E.: *Frankenburg Adolf keresztszülei*, Soproni Szemle, 1939, 80. l.

³ Machatsek Lucia: *Frankenburg Adolf*, Sopron, 1938.

⁴ *Emlékiratok*, I. köt., 98. l.

⁵ Pozsony, 1729., Kolozsvár, 1731., Buda, 1734., Pozsony, 1747., Pozsony, 1754., 1763., 1774., 1779., 1787., 1793., 1800., Pozsony és Pest, 1805., Pozsony és Pest, 1805., Pozsony és Pest, (180?), Pozsony, 1817., Pest, 1829. Az első kiadás címe: *Der Ungarische Sprachmeister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache Nebst einem Anhang von Gesprächen Der Hoeh-Löblichen Deutschen Nation Zum Nutz und Dienste gutherzig gestellet Von Meliboeco*. Pressburg bey Johann Paul Royer. Im Jahr 1729. Az utolsóéltti kiadás

német nyelvtant viszont egyáltalán nem ismerünk.⁶ Kétségtelen tehát, hogy Frankenburg nem németül, hanem magyarul tanult öreg tanárától, akár azért, mert még nem tudott magyarul, akár azért, hogy nyelvtudását tökéletesítse.⁷ Frankenburg leírása egyébként pontosan ráillik Bél Mátyás híres nyelvtanára. Sopronba ezek szerint nem német, hanem magyar szóra küldték szülei Frankenburgot. És a „vén Meliboei“-nek, a százestendős magyar nyelvtannak, meg soproni szállásadó tanárának becsületére válik, ha alig érezzük művein, hogy gyormekkorában még németül beszélt. Igaz, magyar nyelvi tanulmányait korán kezdte. 1817-ben, hatéves korában került Sopronba: a „Meliboei“-nek ugyan-ezen évben megjelent kiadását használhatta, mert ezután már csak 1829-ben adták ki még egyszer és utoljára Bél Mátyás nyelvtanát. Frankenburg első magyar nyelvű irodalmi kísérlete⁸ magán viseli ugyan a nyelvvel való küzködés nyomait, de ezt inkább a nehéz klasszikus versforma terhére kell írunk. Német anyanyelve és néhány német nyelvű munkája ellenére Frankenburg magyar író. Emlékiratainak túlzott hazafiságból folyó tévedését kiigazíthatjuk anélkül, hogy ezzel munkásságának értékét kisebbitenénk.

Dezsényi Béla.

Pesthy Gábor származásához.

A *nemzetiségéről Mysser nemzetből való* Pesthy Gábor származásának kérdését Szinnyei József vette vizsgálat alá (M. Nyelv. 1908. 49. l.) Szinnyei főként a Mysser nemzetből való megjelölést elemezte és magyarázta. Pray értelmezését s a Toldy ehhez kapcsolódó magyarázatát, hogy t. i. a Mysser név az ófrancia *missire* vagy az olasz *misser* származéka, nem fogadja el Szinnyei, hanem a Mysser szónak közelebbi, hazai előfordulásából kiindulva a *miser* oroszországi tatár népnévből eredzeteti. Mint a kérdés történetéhez tartozó adatot, közlöm a Bod Péter régibb, a Prayét jóval megelőző feltevése magyarázatát. Bod *A szent bibliának története* c. művében a *Pesti* fordítását ismertette ezt írja: „Hogy ez a Fordító magát mondja *Mijsser Nemzetből* valónak, mit ért azon, talám *Horvátot*.“ Ebből az tűnik ki, hogy már Bod is a *nemzetből való*t nem *ex genere*, de *genere*-nek értette, mint Pray, hanem mint Szinnyei: *népből való*-nak (*ex gente*). Melyik az a nép (*gens*)? Bod szerint: *talám Horvát*. Megjegyzem, hogy Bod az *Athenasban* a Pesthy eredetét nem érinti, ott a Mysser név nem fordul elő.

Kristóf György.

eíme (Frankenburg bizonyára ezt használta): *Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt... in der zwölften Auflage. Pressburg bey denen v. Landererschen Erben. 1817.*

⁶ Bél Mátyás német nyelvtant is írt latinul, de sem erre, sem a XVIII. és XIX. század határára megjelent többi német nyelvtanra nem illik Frankenburg leírása és egyiknek sem „Meliboei“ a szerzője. V. ö. Bleyer Jakab: *Gottsched hazánkban*. Bp., 1902.; Szigeti Ilona: *Bél Mátyás német nyelvtana*. Bp., 1918.

⁷ A soproni beneés gimnáziumban, ahol tanulmányait folytatta, latinul tanítottak. Ld. A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. VI. B. köt. Bp., 1916., 89. l.

⁸ Gálos Rezső: *Frankenburg Adolf első költői kísérlete*. Győri Szemle, 1932/33., 140–141. l.

Gulyás Pál: *Bibliotheca Joannis Sambuci*. Sámboky János Könyvtára. Budapest, 1941. A szerző költségén. (Fol. 381 l.)

A magyar tudományosság történetének igen nagy jelentőségű dokumentuma ez a hatalmas kötet. A XVI. század egyik magyar tudósának, a nagy-szombati születésű Sámboky Jánosnak káprázatos gazdagságú könyvgyűjteményét ismerteti. A magyar humanizmusnak ez a kielégíthetetlen szomjúságú gyűjtője orvos volt, de tudományos érdeklődése a humanista polihistoré, aki — még nélkülözések árán is — megvásárolt és végigtanulmányoz mindent, ami nemcsak korának, hanem általában az emberi gondolkodásnak írott hajtásából neki hozzáférhető. A hatalmas magánkönyvtárnak Sámboky halálakor készült jegyzéke 3163 nyomtatott műről számol be 3327 kötetben; ehhez járul 28 hangjegykivonat 128 darabja és 206 kézirat, noha éppen kéziratgyűjteményéből még életében 530 kötetet a bécsi udvarnak eladott. A nyomtatványok nagyobb része latinnyelvű, de — és minket ezek érdekelnek a legközelebről — kilenc magyar is. A hagyatéknak kb. egy-hetede orvostudományi; mellette bőven van gyógyszerészeti, asztronómiai és természettudományi tárgyú. Közülük közel száz a számtani munka, majdnem hetedfélszáz a teológiai; gazdag a filozófiai anyag, de legbővebb a filológiai gyűjtés. Közülük közel ötszáz a földrajz-történeti művek száma, száz körül jár az államtudományi nyomtatványoké, s ezekhez kapcsolódnak a zenei és zeneéleti könyvek.

Gulyás Pál tudományos érdeme ennek az imponáló kötetnek a kiadásában nagyon sokoldalú; érdem már maga az, hogy felismerte e könyvtár összeírás jelentőségét a magyar tudományosság története szempontjából; a M. Tud. Akadémia csekély anyagi támogatásával, voltaképpen a saját költségén közzétette; a jegyzék egyes könyvjelzőseit megfejtette, összevetésekkel, könyvészeti művek elszórt adataival egybevetette, a könyveket így meghatározta. E gondos meghatározás alapján részletes tájékoztató képet rajzol arról a tudományos anyagról, amit a könyvtár magában foglalt, az egyes könyvek tudománytörténeti jelentőségéről, s ezzel szinte a könyvtár minden egyes szaktudományának világirodalmi fejlődőképét is megírta. De érdeme magának a gyűjtőnek gondosan revidált életrajza is, e nagy magyar humanistának kimerítő pályaképe. Mindebben a tudománytörténet eddigi megállapításaihoz sok érdekes és értékes adalékot nyújt. Mérhetetlen fontossága van ez anyagösszeállításnak a magyar tudományosság forrásai meghatározása terén. Látjuk, mi forgott abban az időben a kor tudós emberének kezén, és így útbaigazítást kapunk abban az irányban, hol lehet keresnünk egy-egy magyar állásfoglalás külföldi irodalmi őseit. Sőt eddig ismeretlen magyarnyelvű munkákra is figyelmeztet, mint Wizaknai Gergely könyvére *A Szentháromságról* (1558), vagy Tőke Ferenc 1556-ban megjelent versére *Sziget ostromáról*.

Könyvének legnagyobb jelentősége azonban kétségtelenül annak az igazolására, hogy milyen hatalmas volt a XVI. század magyar humanistájának tudós érdeklődése és tudománya. Ez az eddig csak hírből ismert magánkönyv-

tár beszédes tanújele annak, hogy a XVI. század magyar tudományossága semmiben sem állott a nyugati államok humanista lelkessége és tudománya mögött. Köszönet illeti Gulyás Pált nemcsak a tudományos kiadás fáradságos munkájáért, hanem azért az áldozatosságért is, hogy ezt a fontos igazoló okmányt — a hivatalos magyar tudományosság közönye miatt — a saját költségén bocsátotta közre.

Alszegehy Zsolt.

Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. Budapest, 1940. Rózsavölgyi és Társa kiadása. (Fol. 334 l., 43 képmelléklet.)

A magyar esztétikai irodalom máig is szegény összefoglaló munkákban. Maga Mitrovics már évekkel ezelőtt megpróbálkozott a hiány pótlásával, rövid, könnyenolvasható, tájékoztató hangú ismertetését adván az esztétika alapelveinek. Most, mintegy az egyetemi tanszéktől való búcsúzásául, ebben a hatalmas kötetben foglalja össze olvasmányainak és megfontolásainak eredményét.

Az esztétikus Mitrovicsot a józan eklekticizmus jellemzi. Épp ezért okos elfogulatlansággal tud számotadni az esztétikatörténet elméleteiről és gondolatairól. A hangsúly nem az alkotó tevékenységen magán, hanem inkább a szép alkotás megértésén és a műélvezés lelki folyamatának megértésén van. Ezért kapta a mű „A műalkotás szemlélete” címet, noha nem azt adja, amit a német és francia szakirodalom ezen a címen nyújtani szokott, hanem rendszeres elméleti esztétikát. A cím a nagyközönségre gondol, a tartalom viszont szakszerűbb. A nagyközönséget kevésbé érdeklik a tudománytörténeti vonatkozások, nevek, amelyek neki semmit sem jelentenek, mert itt olvassa őket először. A tudós szerző rendszerét éppen e miatt homályosabban látja; a történeti bemutatás csak a szakember előtt nem homályosítja el az önálló rendszert. A cím alapján az olvasó több gyakorlati útbaigazítást vár, olyanfélélt, mint Egon Kornmann könyve ad (*Wege zum Bildverständnis*, 1933.). Mitrovics az elmélet terén marad, ahogy azt egy elméleti esztétikánál természetesnek is érezzük. Mivel pedig elméleti felkészültség minden tiszteletet megérdemelt, könyve igen hasznos olvasmány annak, aki az esztétika tanításaival megismerkedni óhajt.

Bennünket a szorosan irodalomesztétikai részek érdekelnek könyvében. Ezen a téren az irodalomismeret tudományában meginduló magyar fiatalság csak egy rendszerező művet lapozgathatott: Tolnai Vilmos művét (*Bevezetés az irodalomtudományba*, 1922.). Mitrovicsnak ez a nagy műve nem pótolhatja Tolnai bevezetését; hiszen ennek anyaga csak egyik része az esztétika egészének, és így módja sem volt a részletekbe mélyebben merülni. A legvilágosabb példája ennek a líráról szóló néhány lapja. Tolnai pontosabban tájékoztat az irodalmi mű esztétikai értékelésének és az olvasó gyönyörködésének mivoltáról. Mitrovics könyvének ízlésnevelő ereje tehát kisebb, mint rendszerező értéke.

Magunk is érezzük, hogy e felemlegetett hiányok csak a magunk várakozásának csalódásából folynak. Aki — nem vezetettvén magát a könyv címetől félre — gondosan megírt esztétikai összefoglalást keres, nyugodtan fordulhat Mitrovics világos gondolataihoz és azoknak világos kifejtéséhez. Egy élet szorgalmas tanultsága, egy finom ízlés sok gyönyörködése, egy megalapozott bölcsélet világos rendszerezése hozta létre ezt a könyvet.

R. E.

Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán. Budapest, 1941. 156 l. Magyar írók A Franklin Társulat kiadása.

Schöpflin Aladár irodalomesztétikai pályájának legszebb és legharmonikusabb kihajtása most megjelent Mikszáth-életrajza. Nincs még egy könyve, melyet legjobb tehetségének olyan gazdagságával, ítélő erejének olyan tárgyilagos megnyugtatóásával írt volna meg, mint ezt. Egyébként is mindig okos, de nem egyszer egyoldalú, műzsátlanul hüvös és illúziótlan látása itt fölenged önmagából, minden részletet felölelő reális teljességre törekszik, szabadon hagyja tárgya szándékait s bár mindvégig a kritika figyelmében marad, érzik rajta, hogy nincs szüksége arra, hogy valamely új esztétikai elv elismertetéséért harcoljon, tele van a művelzet csendes, közvetlen, meleg örömeivel. Nem lehet és nem is szabad Schöpflinnek Mikszáthoz való ezt a kapcsolatát sem elnéző gyengédségnek, sem a nagy mértéket elfelejtő avagy leszállító kíméletnek minősítenünk. Schöpflin a nyílt kimondásnál viágosabb sejtéssel folyton érezteti Mikszáth tehetsége arányait és határait. Művének azonban éppen az a megragadó és vonzó értéke és szépsége, ahogyan ezt a tehetséget, úgy, ahogy van, a maga üdesége természetében látja és láttatja, nem gonolja túl, nem állít vele szemben fel bonyolult esztétikai igényeket, nyugodt egyszerűségét nem zavarja fel a probléma-keverés mesterkéltségével; megelégszik azzal, hogy bemutassa és magyarázza. Közben ítéletei élesen elemzik ki a Mikszáth képességei természetét s határolják el a másokétól különböző írói egyénisége maga-ízét és jellemét, azonban feltűnően óvatos az érték-ítéletek magasztaló használatában. A kritikus finom érzékenysége mindenütt jelentkezik, ahol az alkotás legrejtettebb részletére is esztétikai árnyék esik, de Schöpflin az árnyékokat nem mélyíti, nem is tünteti el. Viszont az értékek fényét sem fokozza. Így jut el — a nélkül, hogy Mikszáth értékrendjét erőltetten akarná megállapítani — reális ábrázoláshoz s ahhoz az alapvető megállapításhoz, hogy Mikszáth stílus szempontjából való a legnagyobbak közé.

Már a könyv terjedelme, erősen esszé-szerű jelleme sem engedi meg, hogy arra gondolhatnánk, Schöpflin megoldotta az egész Mikszáth kérdést. De könyvének *önmagában* vannak olyan kitűnő tanulságai, melyeket nem lehet elfelejtetni. Ilyen elsősorban módszerének fegyelme. Schöpflin e könyvében nyoma sincs annak a szociológiai egyoldalúságnak, mely korábbi írásait annyira elnyomja s nyugtalan ellenmondásokkal telíti. Tárgyi megbízhatóságban és esztétikai hitelezetetésben munkája igen sokat nyert azzal, hogy más irodalomalkotó erőket is számba vett és jelentőséghez juttatott. Sok része lehet e belső egyensúly-cloztságban Schöpflin kortárs-érzületének nyíltsága és igazságossága, mellyel tapasztalnia kellett, hogy éppen Mikszáth korát nem lehet *egy* szemlélet-móddal sem átlátni, sem levezetni. Így tudott Mikszáthról olyan lelki képet, egyéniség-rajtot adni, melyhez hasonlót nem gondolom, hogy valaki is alkotott, másrészt a környezet-elemek összegzésében ezzel a módszerrel tette irodalmi jelleművé és képességűvé mindazt, amit pompás tömörítéssel hozott össze. A milieu megrajzolása általában jobb, egységesebb, zártabb, mint az egyéniséggel kapcsolatos esztétikai kép, mely néhol laza, szempontjaira visszatérő s egy kissé egyenetlen vonalú.

Külön tarthat számat a kiemelésre Schöpflin könyvében az az elméleti fejtegetés, mellyel egy-egy műfajt, avagy irányt elemoz, avagy megvilágít. Amiket az anekdotáról mond, vagy a rajzról, a novelláról és a történeti regényről

ír, különösképen pedig amit a realizmusnak belső hiányairól, fogyatkozásairól felfed, azok irodalom-esztétikai remeklések, a könyvtől függetlenül, önmagukban is.

Két írónak egymást fölemelő találkozása Schöpflin igen értékes, szép művé könyve. 88.

Kráhl Vilmos: Mikszáth a jogász. Bp., 1941. Vajna és Bokor kiadása, 161 l.

Érdekes könyv, érdemes volt megírni, érdemes el is olvasni. Jogászilag elemezve vizsgálja a Mikszáth műveiben feldolgozott jogi vonatkozású témákat; keresi az összefüggéseket Mikszáth cselekvényeinek jogi mozzanatai és jogász pályája élményei közt; tanulmányozza végül a jogéletből vett jellemeket nála, mindezekkel adalékot akarva szolgáltatni „a jogélet és a szépirodalom problematikájához“, ahogy ezt már nemcsak a világirodalomban, hanem nálunk is megkísérelték, mint például Angyal Pál Arany balladáival kapcsolatban. Králik kimutatja, hogy Mikszáthnál a bonyodalmakban jelentkező életviszonyok tipikusan magánjogi természetűek, különösképp a végrendeleti és házassági ügyek jutnak nagy szerephez. Jellegzetesnek látja ezt az egész magyar irodalomra nézve, szemben például a némettel, ahol a büntetőjogiak jutnak gyakoribb feldolgozáshoz. Ime, ebből a szempontból is individualista nép volnánk, azok pedig inkább közösségi. Kimutatja, hogy Mikszáth jól ismeri a pervitel egész fegyvertárát, sőt a jogi hátsóajtókat is, az elméleti és gyakorlati jogi iskolázottság bizonyos tekintetben meghatározta művészetét, a jogász formanyelvet többször használja írói kifejezőeszközü. Jogász, jelesen ügyvéd alak majdnem minden nagyobb alkotásában szerepel, úgyhogy Mikszáthnak három tipikus alakjához, melyeket az 1908-iki akadémiai nagyjutalmi jelentés megjelöl (a pusztuló nemesember, az okos és egyenes paraszt, végül a gyermek) negyedeknek bizvást odaállíthatni az ügyvédet. Őseiket jól látja balassagyarmati modelljeiben, valamint azt is, hogy korábbi írásaiban ez alakok ellen-szenvesebbek, mint amilyenekké a későbbiekben alakultak. Az is helyes, hogy Mikszáth ügyvédjelmei jóval élethívebbek, mint korábbi irodalmunk idetartozó alakjai, a Legulyak, Macskaházak, leszámítva Jókait, aki halhatatlan Korcza fiskálisával éppúgy hatott rá, mint a Dickens regényeiben szereplők. Legsikerültebb, leghívebb ügyvédalakja — szerző szemszögéből — Pereviczky a *Különös házasságban*, utána a *Beszterce ostromának* Kurkája. Kitér nagyjában az ügyvéd alakjára a világirodalomban is, azt hozva ki, hogy úgyszólván hagyományyszerűen ellenszenvesnek van beállítva ez a foglalkozás és gyakorló. Mikszáth java műveiben enyhített ezen.

Szerző jól tudja a művek tartalmát úgy elmondani, hogy a jogi alapot és alakokat megvilágítsa bennük; a hozzájuk fűzött jogi fejtegetések azonban néhol rövidebbek lehetnének, a maga szempontjából is, így az örökjogi témák tárgyalásánál. Ismétlésektől sem tud szabadulni.

Mikszáth műveivel szemben általában a méltatás, nem a kritika álláspontját foglalja el, ott is, ahol élesebben szólhatna (Bibók eset; Buttler házassága). Ez a lelkesülése aztán olykor kirívó túlzásokra vezet. (48., 76. l.) Az elébe kitűzött célt így is eredményesen oldotta meg; sajtóhibája azonban jóval több, mint amennyit könyve végén helyreigazít.

Várdai Béla.

Cserzy Béla: A nagy palóc elindult. (Mikszáth Kálmán szegedi évei.) Szeged, 1939. 273. l.

A szerző Mikszáth Kálmán szegedi tartózkodásáról írt regényes rajzot. Maga a kitűzött cél elismerésre méltó. Anyagát a szerző készen megtalálta a *Szeged könyve* két kötetében (Mikszáth: *Hátrahagyott iratok*, 6., 7. köt.) s a *Szegedi Napló* megfelelő évfolyamaiban. Ez akkoriban alapított újsághoz hívta meg Enyedi Lukács a költőt, aki nagyon rossz helyzetben volt: akkoriban vált el anyagi bajai miatt feleségétől s betegn feküdt kopár pesti, szállodai szobájában. 1878. aug. 3 án jelent meg Mikszáth első cikke Szegeden s itt tartózkodásának közel három esztendeje alatt a költő újjászületett s valóban megtalálta már elvesztett énjét. A szerző Mikszáth sok cikkét újra közli, szegedi eseteit élénk tollal írja le. Kár, hogy nem ad sehol pontos évszámot, holott még a hónapok és napok is előtte voltak forrásaiban. A szerző téved, mikor Mikszáth első novellás kötetéről, az „*Elbeszélések*“-ről azt írja, hogy annak nagy sikere volt. Érdekesek a költőnek *Gajdaci Ilona* (Gajdaci szegedi korezmáros leánya) iránt érzett szerelméről szóló részletek, valamint az *Enyedi Lukácsnéra* vonatkozóak is. R.

Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték. Bp., 1940. (Officina.) 182 l., 12 mell.

Színjátékkutatásunk eddig az írásos maradványokra támaszkodott. Hont Ferenc ezzel szemben azt vallja, hogy a szöveg rögzítése nem szükségképeni feltétele a színi előadásnak: a játékot ma sem igen írják le, régebben még kevésbé. Következésképpen régi színjátszásunk emlékeit nemcsak az írott dráma területén, hanem az írott szöveg, sőt általában az írásos maradványok körén kívül is kutatnunk kell. Tanuvallomásra kell hívnunk az élő forrásokat: a népi színjátékot, a színjátékszerű szokásokat, sőt a nem színjátékszerű megnyilvánulásokat is, így pl. más műfajokat, irodalmi és képzőművészeti emlékeket, daltamokat, táncokat, társadalmi szokásokat, szertartásokat, babonákat stb. Beható elemzésük, összehasonlításuk értékes felvilágosításokkal fog szolgálni színjátszásunk multjára vonatkozólag.

Az adatgyűjtés azonban csak akkor vezet eredményre, ha ismerjük a színjáték világát, s ennek alapján tisztázzuk a történeti kutatás elveit. Hont Ferenc ezt a feladatot a modern szakirodalom eredményeinek felhasználásával oldotta meg. Fejtegetéseinek ez a része önálló dramaturgiai tanítássá duzzad, s szinte megbontja munkájának egységét. De szívesen elnézzük ezt a szerkezeti szépséghibát, mert tudományelméleti szempontból hasznos, hézagpótló munkát végzett. Meghatározza és részletesen elemzi a színjátszás és a színjáték, nevezetesen a „színjátékegész“, a „színjátéktípus“ és a „színjátékszerkezet“ fogalmát. Sorra veszi a színjáték „összetevőit“, majd pedig társadalmi szerepét.

Módszeres alapon állította össze azután Hont Ferenc hivatásos színjátszásunknak képét a honfoglalástól a mohácsi vészig. A legősibb réteget a táltos-színjáték alkotta. A honfoglaláskori magyarság is felemelkedett a többi harcias állattenyésztő rokonnép műveltségi színvonalára, tehát a magyar táltos-színjátékos működése sem különbözhetett a lovas-nomád törökség mennyekbe röpködő, isten- és hősidőző sámánjának fejlett és gazdag funkciójától. A táltos (sámán) egy személyben egyesítette valamennyi színjátékalkotó tevékenységét: mint színész a felidézett szellemek alakjában párbeszédet folytatott, szavalt,

szónokolt — mint rendező kijelölte a színjáték helyét, elkészítette a kellékeket, — mint költő a hagyományos mesét és szöveget egyéni ötleteivel újította meg — mint muzsikos dobbal kísérte énekét. Színjátszó ihletének forrása a „rület“ (sice!) volt, a megszállottságnak és tanultságnak sajátos vegyülete. A táltos-színjáték fő- és mellékszínpadnak nevezhető területen játszódtott le, az „égbenyúló fa“ színjáték jeleneteit pl. sátorban, a nyírfa körül és a nyírfán. A ját-szótér természetesen nem volt elhatárolva a közönségtől.

A honfoglalással nagy fordulat állt be. A magyar társalalom átalakult, s ennek következtében megváltozott a színjáték szerepe is: a régi szerkezet kicserelődött, új típusok alakultak ki. A táltosok hagyományait az egytől-egyig magyarnevéü énekes-színjátszók (regösök, tombások) vették át és fejlesztették tovább. Az előadómesterség szórakoztató jellegű foglalkozássá lett, s ez az új funkció elősegítette az előadóművészet elemeinek gazdagodását, színesedését. A XIII. században megkezdődik a külföldi jokulátorok beszívárgása; a magyar előadóművészek lassanként kiszorultak a királyi udvarból, vándorbotot vettek kezükbe s a vidéki urakat, főként pedig a népet szórakoztatták. Azok, akik megmaradtak az udvarnál, muzsikusok, költők vagy udvari bolondok lettek. A középkor legvégén lépett fel mint harmadik színjátszóelem, a diákság. Ez a fiatal értelmiségi réteg új színjátszóhagyományt teremtett, s tevékenységével lerakta az iskolai színjátszás alapjait. A diákok által előadott misztériumok már az írásos dráma előfutárai.

Ismertetésünkől, bár Hont Ferenc munkájának csak leglényegesebb megállapításaira terjeszkedtünk ki, így is kitűnik, hogy a gyakorlat és az elmélet kettős készségével rendelkező szerző színi viszonyaink régmúltjának egészen újszerű képét rajzolta meg. Aggályaink inkább ismeretelméleti természetűek: egy-egy műfaj — így a színjáték is — nem örökérvényű kategória, hanem helyhez és időhöz, meghatározott fizikai és szellemi körülményekhez kötött jelenség. A történelem adatait csakis saját koruk szellemi életének képlete alapján értelmezhetjük, minden egyéb kísérlet anakronizmushoz vezet. Hont Ferenc rendezői képzelete ma színjátékot sejt a Lél-mondában meg a Mária-siralomban — de vajjon annak látták és érezték-e a középkorban is? A lehetőség még nem valóság, s egyelőre nincs rá közvetlen bizonyítékunk, hogy játékszövegnek tekintették őket. Ezt szerzünk is beismeri, azt remélvén, hogy a színjátszó hagyomány láncolatát a közösségi színjátékalakzatokból folyó tanulságok fogják igazolni.

rtr.

Várkonyi Nándor: *Magyar katonaköltők*. Pécs, é. n. (1940) Janus Pannonius Társaság. 232 l.

Szerző ezt a könyvét saját vallomása szerint nem szakemberek, hanem a nagyközönség számára írta. De az irodalomtörténet bűvára is élvezettel és örömmel olvashatja. A tudás alaposága elevenséggel és az írásmód művészi fejlettségével párosul benne. Művének első két fejezete a magyarság és a magyar katonai szellem kialakulását vizsgálja a történelem és középkori irodalmi emlékeink, mondáink tükrében. Műve további része voltaképp bő idézetanyaggal ellátott írói arcképek mozgalmas sorozata: Tinóditól a török- és kurucvilág, a teréziánus korszak és a reformkor katonaköltőin keresztül Bárd Miklósig és Gyóni Gézáig. A munka nagy érdeme, hogy elsősorban a régi magyarság harcosan szép és erőteljes világát viszi közel a mai, hősök után

szomjazó korszak olvasójához. Különösen figyelemreméltó, amit a lovagi életmód és gondolkodás magyar kapcsolatairól, sőt gyökereiről ír. Sajnáljuk, hogy Moór Elemér megállapításairól nem vett tudomást, aki *Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn* tanulmányában (1937) meggyőző érvek egész sorával igazolta a *középkori magyar lovagköltészet* létezését. És igazolta azt is, hogy ez a lovagköltészet *tárgyában is* kapcsolatban állt a nagy nyugati irodalmak lovagi költészetével. Figyelemreméltó szerző fejtegetése a magyar regősökről és az eredetmondákról. Az egyes mondákat vallástörténeti szempontokból értelmezi, ha ugyan néha nem is tud egészen szabadulni a XIX. század racionalista mitoszmagyarázataitól. Részletesebb tárgyalást érdemeltek volna a *főrangú lírikusok* is. Hisz a *hérosz* és az *Athleta Christi* eszméje épp ezeknél a barokk költőknél központi fontosságú. Inkább a polgári idők katonaköltőiről szóló fejezet rövidült volna meg! A barokk világ pedig sokban még a XVIII. század íróinál is eleven. Az „udvari” és „egyszerű” élet ellentéte már a XVII. századi pásztorköltészet kedvelt motívuma volt! Alkalmazása tehát nem jelenti szükségszerűen felvilágosodott eszmék hatását. Itt jegyezzük meg azt is, hogy Beniczky Péter maga is írt szlovák verseket, azonkívül, hogy énekeit lefordították. Érdekes és vonzó a testőrírók bemutatása. Örülünk, hogy Kisfaludy Sándort végre érdeméhez és jelentőségéhez méltóan mutatja be, és kiemeli egyéniségének romantikus vonásait. A dunántúli romantika nagy költőjét ma sokan hajlandók semmibe venni. Várkonyi érdeme, hogy ezzel a véleménnyel szembeszáll.

Angyal Endre.

Baranyai Magyar Néphagyományok. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Berze Nagy János. Kiadja Baranya vármegye közönsége. Pécs, 1940. 3 kötet. (I:XXVIII. és 802 l.; II:623 l.; III: 415 l.)

Baranya megye néphagyományainak ez a gyűjteménye a magyar folklórnak egyik leg gondosabb és táj-szempontról legteljesebb kiadványa. Anyaga rendkívül gazdag; a terület, amelyen a néplélek megnyilvánulását keresi, a daltól a játékgig mindent felölel. Jegyzetei figyelemmel kísérik a magyar folklór anyagán kívül a világirodalom minden érdemes illetén természetű kiadványát. A gyűjtő és szerkesztő épúgy példát ad az efajta munkák készítésére, mint a lelkes vármegye a maga áldozatkészségével hazánk többi tájegységének. Mind a kettő hálát és elismerést érdemel.

Szaktudományunkat a szorosabban irodalmi vonatkozások érdeklik. Ilyen pl. a népdal felé igyekvő műdalnak az útja; általában a szorosan vett irodalom eljutása a nép közé. A gazdag gyűjtés közzététele azonban ebben az irányban kevés felvilágosítást ad. A vallásos népelemek legnagyobb részénél pl. könnyen reá lehetne mutatni azok alapszövegére egy-egy énekeskönyv közlésében. Alapjában ez a kutatás meghaladja a néphagyománygyűjtés feladatát; de nem lenne érdektelen, ha valaki ebből a szempontból vizsgálná át az itt közzelt néphagyományi anyagot.

Jánosy Zoltán.

Lajos Árpád: A magyar nép játéka. Bp., é. n. Franklin. 126 l.

Az érdekes kis kötetben a szerző különböző csoportokba szedte azokat a játékokat, amiket a kis magyarok között a palócoknál, a Dunántúlon és az Alföldön három év munkájával összegyűjtött. Közvetlen hangon, minden elméleti fejtegetés kikapcsolásával mutatja be a mozdulatutánzó, a csapat- és a táncos játékokat, beszél a fogócskákról, a kézügyességi játékokról, olvasunk a

kitalálás és a neveltető játékokról. E csoportokon belül, — már ahol lehet — különválasztja a fiúk és a lányok játékeit, utalva a nemeknek a játékmódban megnyilvánuló különbségeire. Értjük Lajos Árpád szándékát, tankönyvet akart a magyar népi játékoktól idegenkedő városi gyermek kezébe adni, hogy visszafordítsa őt az idegenből behozott, s a magyar lélektől rendesen távolálló játékoktól, — de nem osztjuk azt a tanácsát, hogy a városi gyermek a népi eredetre valló elnevezéseket, — kanász, gulyás, stb. — városi zamatúra alakítsa át. Mert a népi játék éppen olyan értékes és érinthetetlen kincs, mint a népdal: sem ehhez, sem ahhoz nem szabad avatatlan kézzel hozzányúlni. Munkája ezzel a kis helyreigazítással bizonyára értékes műve lesz az egyre szélesbülő magyarságtudományak.

Berczik Árpád.

Felsőesernátoni Bod Péter önéletírása. Bevezetéssel ellátta: Jancsó Elemér. (Erdélyi Ritkaságok 4.) Kolozsvár, 1940. 170 [2] l.

Az irodalomtörténet aránylag fiatal tudomány. Hazai fejlődése alig két és félszázados multra tekinthet vissza. Bizonyos szörványos és alkalmi jellegű előzmények és irodalomtörténeti vonatkozású híradások után első formája az írói életrajzlexikonokban jegecesedett ki. A humanizmus által nagy mértékben megnövesztett írói öntudat és az erudíció megbecsülése teremti meg az írói életrajzgyűjteményeket. Virágkoruk a barokk idejére esik. Nálunk Czvittinger latin úttörő munkája után Bod Péter írói lexikona, a *Magyar Athenas*, már magyarul jelent meg. Önéletrajza, amely eddig kéziratban hevert, érdekesen világít rá irodalomtörténetírásunk egyik ősenek egyéniségére. Családi bajokkal terhes ölete nem tántoríthatta el a tudománytól és a munkától. Egész életiratában csak egyetlen egyszer tör fel a líra, az apa panasza, egyik gyermekének korai elvesztése felett. A tudós és pap, aki magasabb dolgokra függesztette szemét az eleve elrendelésben való megnyugvással sorolja el élete apró eseményeit. Életrajzát latinul kezdi és magyarul fejezi be, mintha csak ez a nyelvcsere a korszakváltás határán mozgó életének szimbóluma lenne. Miként a nyomtatásban megjelent *Magyar Athenasban* — melynek első fogalmazását szintén latin nyelven írta — ebben is visszatér a magyarnyelvűség erdélyi hagyományaihoz. Bod Péter még a régi világ embere, XVIII. századi szellemi életünk új irányú fejlődését már nem érte meg, de sokmindent megsejtett a jövő magyar törekvésekből. A kötethez Jancsó Elemér írt meglehangú bevezető tanulmányt, összegezve benne a Bod Péterre vonatkozó irodalom eddigi eredményeit. Kár, hogy a csinos kiállítású kötetben sok sajtóhiba maradt és semmi sem figyelmetti az olvasót, hogy a kétharmadrészben latinul írt életrajz szövegében meddig terjed a fordítás és hol kezdődik az eredeti magyar szöveg. Így csak sejtjük, hogy Bod a XLV. §-tól kezdve folytatta magyarul életiratát. V. B.

Attila és hunjai. Bp., 1940. Magyar Szemle Társaság, 330 l., 20 mell. 2 t.

Attila húnjait a nyugati tudomány elfogultan, a borzadály és félelem szemüvegén keresztül nézi és keresi. Attila alakja a mondák világán keresztül férközött a népek lelkébe, a mondák kapták szárnyra vérengzőnek bélyegzett hírnevét és a mendemonda nagyította, torzította a történelem kódébe elvesző arcát. Eckhardt Sándor: *Attila a mondában* éles dolgozatában éles analízissel hámozza ki a történelmi igazságot a mondák köréből. A húnokról alkotott kép a középkori magyarság szellemi arcának elképzelésében nagy szerepet ját-

szott. Eckhardt Sándor dolgozatának az a nagy jelentősége, hogy a húnok révén a magyarságról hámozta le a középkori krónikások vádoló írásait, amelyek századokra ásták alá a magyarság emberséges voltát és becsületos jellemét. Kimutatja azokat a közhelyeket, hiedelmeket, mesészerű jellemrajzokat, amelyekért kizárólag az ókori írók és koraközépkori szerzők felelősek. Meggyőző adatai, széleskörű bibliográfiája a dolgozat minden fejezetét tudományos érvvé avatja, amelyekkel még a manapság is szállingózó vádakát könnyen meg lehet cáfolni.

Attila húnjainak eredetéről Ligeti Lajos írt tanulmányt, melyben személyes ázsiai kutatásai alapján az európai tudományt eddig hozzáférhetetlen eredményekkel gazdagította. A hiung-nu (Kínától északra, a mai Mongóliában lakó nép) és a hún azonosítás kérdésében a kapcsolatot inkább csak politikainak látja. A húnok történelmi szerepét Európában Váczy Péter ismerteti. Végigkíséri őket birodalmuk alapításának kezdetétől egészen bukásukig. A húnok nyelvét Németh Gyula vizsgálja, felsorolva a ránk maradt hún nyelv elszórt emlékeit. A régészeti emlékeket Fettich Nándor tárta az olvasók elé.

A Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent könyv értékes bizonyíték, hogy a magyarság a húnokat mindig rokonszenves lélekkel nézte és szerette.

Gábrriel Asztrik.

Hankiss János: Ünnepnepok munkája. Bp., 1941. Singer és Wolfner. 188 l.

A debreceni egyetem kiváló professzora ez alkalommal rádióelőadásainak egy részét kötötte színes csokorba és ajándékozta meg vele az olvasótáborát. „*Ünnepnepok munkája*“ valóban ez az előadásfüzér, mert Karácsonynak és a Feltámadás két szent ünnepének lehellestéből született. Természetesen ezekből az imákként felhangzó előadásokból is a szerző végtelen nagy irodalomszeretete beszél hozzánk. „*A magyarok értik egymást*“ c. előljáró beszédben egész allegória-költészetünket elének tárja. „*A karácsonyi álm*“-ban Gárdonyi Géza hasonló című, de kevesek előtt ismert poétikus gyermek-misztériumjátékát elemzi. A „*Mégis mozog a föld*“ c. fejezetben Jókai regényéből kiindulva egész nemzeti kultúránknak irodalmi, valamint tudományos téren való körképét adja. Igen érdekes párhuzamot von a falu és a város viszonya között irodalmunkban, akaratlanul is lándzsát törve a városi ember vágyálma, a békés, falusi esőnd mellett. Hankiss János faluszeretete beszél még a Fréderic Mistralról szóló fejezetről is, amelyben igen érdekes párhuzamot von Petőfi és Mistral között és a Mistral irodalmi működéséből levonva konklúzióját kulturpolitikai programot is nyújt (eszerint egyeztessük össze az újat a régivel, a mások műveltségét a magunkéval), tevékenykedjünk egy körben, ahol „gyökerünk boldog, kibontakozásunk gazdag és eredményes lehet“.

László Erzsébet.

Lám Frigyes: Török János. (Győri Kalendárium 1941. évre. 51—67. l.)

A XVIII. és XIX. századfordulónak volt kedélyesen verselgető „vicispánnya“ a Győr-megyei Török János (1758 előtt született és 1835-ben hunyt el). Életéről, működéséről jóformán semmi említés sem történt s maga Szinnyei életrajzi lexikonában sem tudott róla többet, mint amennyit egyetlen versgyűjteménye (*Elmefuttatásai*, 1830) elárul. Lám Frigyes nagy gonddal összegyűjtötte a rávonatkozó adatokat s finom írói arcképet rajzolva róla, megelevenedik előttünk a korszak rigmusos hivatalnok, aki állásával és költői készségével is

annyira emlékeztet mesterére: Gyöngyösi Istvánra. Változatos és megpróbáltatásokkal teli életében a verselés 'mániája' az egyetlen lelki felszabadulás, bár maga is tisztán látta működésének értékét, amikor azt írta, hogy „nagy poeta bár nem vagyok, jó szándékaim mégis nagyok“. Verseinek tárgya: elmélkedések Istenről, a világ folyásáról, a természet változásairól, az erények diadaláról, a bűnök kárhatóságáról és végül az élet mulandóságáról. Lám Frigyes doigozatának megállapítása szerint „ügyes, ósdi veretű verselése, sok jeles és talpra esett mondása, naív őszintesége sokszor igen élvezetes olvasmánnyá teszük műveit. Nagyon ritkán válik poétává“.

K. S.

Kardos Albert: Csokonai-képek Debrecenben. Debrecen, 1940. Városi Múzeum, 11 l.

A képekkel illusztrált és népszerűen megírt kis cikk Csokonai „útóéletének“ ikonográfiai dokumentumaira hívja fel a figyelmet. Végigvezet a Debrecen városában, a Kollégiumban, a Csokonai-körben, a Déri-múzeumban és az Angol-királynőben látható képek között. E festett és rajzolt ábrázolások mind Csokonai halála után ötvennél, sőt száznál több évvel készültek és így nem a költő egykorú ikonográfiáját teszik teljesebbé, hanem az utókor szemében tükröződő képét mutatják. Csokonai arcának és alakjának felfogásában és megalkotásában azonban a hiteles egykorú eredetit: Erős János debreceni rézmetsző diáknak, Csokonai kortársának rajzát követik, mely először az 1816-i bécsi kiadásban jelent meg és melynek változatai verseinek kiadásaiban és irodalomtörténetekben terjedtek el. Szerző a képek mai megőrzési helyét követő tárgyalás során leírja magukat a képeket, közli történetüknek és mai állapotuknak fontosabb adatait és megvizsgálja a Csokonai-kép bennük mutatkozó fejlődési fokát. A művészi értékelésüktől sem tartózkodik és kiséreket is említi, mint például Tamássy Miklós festette képmást. A kis tanulmány szépen szemlélteti, milyen érdekes és értékes eredményeket várhatunk, ha összegyűjtjük irodalmunk multjának képes emlékeit, melyekből a kutatások ikonográfiai szempontból módszeresebbé válása után irodalomtörténetünknek messze menő következtetéseket lesz módjában levonni.

ifj. Vayer Lajos.

Markos János: Kultsár István. Pannonhalma, 1940. (Pannonhalmi Füzetek, 24. sz.) 85 [3] l.

Az első kimerítőbb szándékú munka Kultsár Istvánról. Szorgalmas gyűjtőmunkán alapszik. Hiánytalanul felhasználja az eddigi kutatások eredményeit, feldolgozza az egykorú hírlap- és folyóiratanyagot és az idevágó, eddig nem sokat forgatott, kéziratot forrásokat. (Az utóbbi területen még sok tanulsággal végezhet munkát ezután is az irodalomtörténet!) A dolgozat nem elégszik meg az életpálya ismertetésével; sok adattal támogatva, gazdag képet nyújt Kultsár Istvánnak a kor mozgalmaihoz, az irodalomhoz, a tudományhoz és kortársaihoz való viszonyáról. Az anyagról és a feldolgozási módokról a fejezetcímek felsorolása világosíthat fel bennünket: — Élet-indulás, Az új élet sodrában, A nemzeti közösség szolgálatában, „Tegyük egy kis áldozatot a haza oltárára!“, Az irodalom és a tudomány szolgálatában, Kultsár és kortársai, Kultsár az ember, Az élet alkonyán. — Jó bibliográfiával ellátott tanulmány bár sok új eredményt nem hoz, feltétlen értékkel bír, hiszen első összefoglalása Kultsár István egyéniségének és működésének. Hiányolnunk legfeljebb azt lehetne, hogy a szerző kísérletet sem tesz a rodostói Mike-

kéziratok Kultsárhoz kerülése rejtélyének megoldására. Az egykorúak levelezésének teljes átvizsgálása minden bizonnyal kielégítő eredménnyel szolgálna. Kultsárral kapcsolatban azt hiszem ez a legizgatóbb, s százötven évi homály után végre már megoldandó feladata irodalomtörténetírásunknak?!

Tolnai Gábor.

Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések És Tudósítások“ története 1820—1824. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819—1822. Veszprém, 1937. 100, 356 l.

A munka első része az első magyar katolikus teológiai folyóirat története, a második része (Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése) adattár irodalmi kérdések felvetésével. Az első részben a szerző érdekesen vázolja az úttörő egyházi folyóirat megjelenése előtt fölmerülő kísérleteket. Kiemeli, milyen nehéz volt abban az időben folyóiratot indítani. A nyelvújítás küzdelme magas lángokba csapott, vigyázni kellett, hogy a szerkesztő melyik irányhoz tartozzék. Horváth János veszprémi kanonok inkább a Verseghy-féle ortológus irányhoz csatlakozott. Ez érthető is, mert a lap főmunkatársa Verseghy Ferenc volt. Élénk táru a folyóirat négyéves élete, néhány cikk ismertetése keretében látjuk, milyen nehéz volt a lap szerkesztése.

Legértékesebb része a könyvnek talán az, amelyben Verseghy Ferenc munkásságának eddig még fel nem tárt részleteire bukkanunk. Az idős szerzetes zsolnárfordítással, a Szentírás új lefordításának tervével és egy érdekes magyarító szótár gondolatával foglalkozott élete végén. Terveiben a halál akadályozta meg. Halála hatással volt a folyóiraatra is: az Egyházi Értekezések kis olvasótáborra egyre fogyott, végre 1824-ben megszűnt a lap.

A szerző szakavatott kézzel nyúlt az érdekes irodalomtörténeti tárgyhoz. A tudomány kedvelői különösen a második részben — a levelekben — találnak sok érdekes, eddig még fel nem dologozott adatot. *Batizi László.*

Kerékgyártó Imre: Arany költői iskolája. (Az Arany-hagyományok élete.) A pécsi Magyar Intézet Értekezései. Bp., 1940. Szerző. 81 l.

Rövid pár éven belül ez már a negyedik pécsi disszertáció, mely irodalmunk egyik legérdekesebb és talán legtöbbet vitatott problémáját, a múlt század utolsó harmadában végbemenő irodalmi kettészakadás sokágú kérdését vette vizsgálat alá. Az eddigi értekezések inkább az irodalmi ellenzék zomszögéből nézték és tárgyalták az évtizedekig húzódó harcot, Kerékgyártó Imre a „nép-nemzeti“, Arany—Gyulai irodalmi táborának oldaláról mutatja be költészetünk fejlődésének útját. Részletesen kutatja az Arany-hagyományok életét, s feltárja az epigonok munkásságának eredményeit és végül megállapítja, elsősorban az Arany-utánczók nagy érdeme az, hogy egyszerű verseikkel belevitték a magyarság vérkeringésébe Arany eivóit. Mindenesetre az epigonok Arany iránti nagy rajongásának volt árnyoldala is, mert egyszerű, egydallamú verselésükkel halhatatlan költőnk lelkiületének és költészetének másik arcát, mai szemmel nézve szinte legérdekesebb vonásait — habár szándéktalanul is — elfedték. Ezt ma már tisztán látjuk és kár, hogy szerzőnk munkájában erre nem tért ki.

Bikácsi László.

Akadémiai Értesítő. — 1940. 471. sz. Lukinich Imre: *Kiss Károly napló-feljegyzései*. Részletek az 1841 és 1849. évek közti eseményekről. Írója (1793—1866) neves hadtudományi író, de szépirodalommal is foglalkozott (v. ö. Tihanyi Károly: *Kiss Károly irodalmi munkássága*. 1938.). A szemelvények érdekes bepillantást nyújtanak a korabeli irodalmi viszonyokra, különösen az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság életébe. — Rédey Tivadar: *Jelentés az 1940. évi Vojnits-jutalomról*. Az Akadémia Bókay János *Feleség* c. vígjátékát jutalmazta. — Sajó Géza: *Jelentés a M. T. Akadémia régi főtthkari leltárának rendezése körül végzett munkálatokról*. Beszámoló az értékes és jórészt még kiaknázatlan irodalomtörténeti jelentőségű kéziratos anyagról.

Budapesti Szemle. — 1940. november, 756. sz. Kéky Lajos: *A magyar Thalia első lépése*. Méltató megemlékezés az első magyar színelőadásnak: Simai Kristóf *Igazházi*-jának 150. évfordulójára. — 1941. március, 760. sz. Voinovich Géza: *A tömegirodalomról*. Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság ünnepi ülésén. „Napjainkban a szellemi áramlatok térképe szinte oly gyorsan változik, mint Európa térképén az országok határai. E kapkodásban semminek sincs ideje kiforrni, megérelődni. A gondolatot ötlet igyekszik pótolni, az érzést hangulat vagy az érzékiség megérintése. A színház a művelődés csarnokából olcsó mulattató helyé süllyedt; irodalmi érték helyett külsőségekkel próbál hatni, a mozgókép módjára. Regényben, elbeszélében is a külső történet uralkodik, a póre mese, akár a vásznon. Elhallgatott a lélek mélyebb elemzése, alig van más tárgy hétköznapi szerelmek elnyűtt változatainál. Tucatjával lehet végigolvasni könyveket, megnézni színdarabokat, a nélkül, hogy egy gondolatot, egy valamirevaló mondatot tudnánk hazavinni, amelyet érdemes megőrizni. Ötlet-irodalom foglalja el a teret, mely nem hatni kíván, csak olvasót szerezni.“

Corvina. — 1941. 3. sz. Kardos Tiberio: *L'Ungheria negli scritti degli umanisti italiani*. A humanizmus Magyarországon mecénásokat, írókat és művelt közönséget teremt. Hatása alatt születik előbb latin, majd magyar nyelven az új irodalom.

Debreceni Szemle. — 1941. 2. sz. Kerecsényi Dezső: *Régi és új a magyar szellemi életben*. Mélyenszántó történelempolitikai fejtegetés a magyar mult mindenkori szerepéről és az újtók küzdelméről. — Hankiss János: *Az írásmű szerkezete*. A szerkesztés értelmi munka, a szerkezet érzés dolga. — Dömötör Sándor: *Mediomontanus vagy Komáromi Csipkés György?* Föltételezhető, hogy maga Komáromi Csipkés húzódik meg az álnév mögött.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1941. 1. sz. Gábrriel Asztrik: *Magyarországi Sándor mester. a középkori Sorbonne tanára*. A kiváló ágostonrendi magyar tudós életének adatai (a XIII. és XIV. sz. fordulóján) és munkásságának története, különösen mint a Sorbonne magisterének működése. Esméit tanítványa, Prosper de Reggio jegyezte föl. — Csapláros István: *A mult*

század lengyel irodalma Magyarországon. Irodalmunk lengyel érdeklődésének és fordításainak gondos tanulmányozása.

Erdélyi Helikon. — 1941. 3. sz. Horváth Elek: *Irodalmunk elfelejtett harcosa.* Pápay Sámuel munkásságának áttekintése. — Vita Zsigmond: *Szombati-Szabó István.* „Megtörtésében is befejezetten őriz egy Debrecenben dalosan induló és Erdélyben keserűen lehanyatló életet, amely a kisebbségi sors kínjait, vergődéseit hirdeti.“

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1941. 1. sz. Szinnyei Ferenc: *Vas Gereben.* A szabadságharc előtt kezdte munkásságát, de népszerűvé csak az önkényuralom alatt lett. Nevét elbeszélései, életképei és regényei tették ismertté. Szerves cselekvényt nem tudott komponálni, majdnem minden munkája megduzzasztott adoma. Kritikusai a jellemrajzaiban is sok hibát találtak. Falusi alakjait tipikusan, jó megfigyelések alapján rajzolja, de gyakran eszményít s ezáltal a népet könnyen elrajzolja. Legerősebb oldala az életkép-írás s nyelvének zamatos magyarossága. „Jókai és Gyulai mellett ő vitt legtöbb egyéni szint és magyarságot a realista irányú magyar elbeszélésbe.“ — Galamb Sándor: *Nemzetiségi népszínműveink.* Tóth Ede és Csepreghy működésével kimerültek a népszínműnek, mint műfajnak, a változatai. Ezért a magyar népszínmű körét kiszélesítették nemzetiségi népszínművé. Jelentősebb művelői 1879 és 1903 között: Moldován Gergely, Almási Tihámér, Follinusz Aurél stb. Az újnak hirdetett irány azonban nem hozott lényegében semmi újat. — Berczik Árpád: *A romantikus Toldy.* (1.) A fiatal Toldy Ferenc, korát és környezetét tekintve a romantikusok körébe tartozik. Nagy hatással voltak rá: édesanyja, Virág Benedek, Horvát István, Révai, Kazinczy és Kisfaludy Károly. Kezdetben Kazinczy egyénisége vonzza, az irodalmi vezérségben is ő az ideálja, az irodalomról vallott felfogásában őt követi. Kisfaludy viszont teljesen a fiatalokhoz, a romantikához köti. A romantika jellemző sajátosságai közül főleg a nemzeti gondolat ragadta meg. Így jut el a történelem és az irodalom történetének minden körülmény között bizonyító és ösztönző hatásához. — Romhányi Gyula: *Teleki László és Kegyece.* (1.) A család hatása a gyermek fejlődésére. Korán ébrednek írói hajlama. Mintaképe: bátyja, József (az Akadémia elnöke). Egyletek alapítását tervezi, színelőadásokat rendez. Sokat olvas és írja naplóját: *Latzi Jegyzőkönyvét*, mely később *Úti napló* lesz. Egyéb ifjúkori írások: versek és drámák (többnyire töredékek.) — *A Kegyece vázlata és első kidolgozása.* (1.) I. felv. 1. jelenés. (Ev?) — *Verseghy Ferenc kiadatlan tanköteménye.* 1798 körül írt költemény: egy trilógia második része. — „*Mond és marad nyugodtan...*“ Czuczor verssorának (*Hunyadi*) eredete és történelmi analógiái (Cincinnatus, Washington.) — *Adatok Mikolai Hegedűs János életéhez.* (1617—1667.) — Könyvismertetések. — Repertórium.

Jugoslovensko-Madarska Revija. — 1941. 1. sz. Makkai László: *Erdély i madjarska književnost.* Erdély irodalmának világos áttekintése. — Hadrovics László: *Čovekova Tragedija u novom srpskom prevodu.* Visszapillantás az ember tragédiájának szerb fordításaira a legújabbal, a Sztefanovics Szvetislavával kapcsolatban. A Tragédiának három szerb fordítása készült: 1889-ben a Zmaj Jovanovics Jované, 1938-ban a Jankulov Vladislavé és 1940-ben a Sztefanovicsé. — Kázmér Ernő: *Devet godina časopisa „Kalangya“.* Kísérlet egy magyar-jugoszláv bibliográfia kidolgozásához.

Kalangya. — 1941. 1—2. sz. Bolgár László: *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó* „minden külső és belső nehézség ellenére önálló, gerinces és színvonalas egységgé nőtte ki magát“. — Vita Zsigmond: *Kuncz Aladár*. „Szinte megmagyarázhatatlan, hogy mivel vívta ki azt az osztatlan elismerést, szeretetet, amellyel mindenki körülvett. Irodalmi multja, tudása, műveltsége ezt önmagában nem indokolja, egyéniségének valami olyan különös fölénye, megejtő varázsa volt, amely talán csak a sokat szenvedett és a lelki műveltséget egész lényén át kifelé sugárzó emberből áradhat... A vidéki, erdélyi kérdéseknek széles, európai háttérrel adott.“ — 3. sz. Vita Zsigmond: *Berzsenyi és a magyar reform*. Berzsenyi prózaírói működésének, különösen A magyarországi mezei szorgalomról szóló munkájának áttekintése. „Berzsenyi gazdálkodási nézetei elavulhattak, de a nemzet életkérdéseit megvilágító tisztánlátására ma nagyobb szükségünk van, mint valaha.“

Katolikus Szemle. — 1941. 4. sz. Lukács Gáspár: *A tatárjárás regényei*. Tormay Cecile, Makkai Sándor, Kodolányi János regényeinek a felvetett téma szempontjából való áttekintése.

Koszorú. — 1941. 2. sz. Kornis Gyula: *A Petőfi-Társaság feladata*. Elnöki szókfoglaló a Petőfi-Társaság felolvasó ülésén. A magyar irodalmi társaságok multja és fejlődése. „Valamennyinek végső célja egy: az irodalom művelésével a nemzeti öntudat kimunkálása.“ A Petőfi-Társaság célja: a Petőfi-kultusz ébrentartása, az irodalomnak „mint nemzetfenntartó erőnek“ ápolása és az irodalmi kritika művelése. — Lázár Béla: *Emlékezés Császár Elemérre, az tróra*. Császár munkásságának leglényegesebb vonása: a kritika. Érdekesen veti össze a Császár-féle analízist Pintér Jenő irodalomtörténetírói módszerével: Császár a lélektani motivációkra építi föl megfejtését, viszont Pintér „finom konturokkal vési ki alakjait, éles profilokban, a háttér síkjára rávetítve, gondos elemzések, idézetek, bibliográfiák flóritúráival kiegészítve.“

Láthatár. — 1941. 2. sz. Csuka Zoltán: *Magyar irodalom és művelődés Jugoszláviában*. Szenteleky Kornél, Fekete Lajos és Csuka Zoltán szervezték meg a vajdasági magyar szellemi életet.

Magyar Könyvszemle. — 1941. 1. sz. Trócsányi Zoltán: *A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma*. Gazdagon felszerelt adatgyűjtés. — Tr. Z.: *Pintér Jenő*. Meleg hangú megemlékezés. „Pintér Jenő emlékét a magyar könyvtárosok is örökre hálás kegyelettel és megbecsülő tisztelettel fogják megőrizni.“

Magyar Lélek. — 1941. 3. sz. Bognár Gyula: *Felvidéki tájak és emberek Mikszáth műveiben*. Az író természetrajongása magában foglalja az egész Felvidéket. Ez a szülőföld iránti szeretet tükröződik írásművészetében.

Magyar Szemle. — 1941. 40. köt. 4. sz. Szekfü Gyula: *Ády és Tisza*. Hegedüs Lóránt könyvének történelmi távlatú, tanulmányserű ismertetése. — Makay Gusztáv: *József Attila*. Írói arckép.

Pannonhalmi Szemle. — 1941. 1. sz. Kolos Endre: *A trianoni Erdély regényköltészetének világa*. Az erdélyi regényirodalom vizsgálata a tájak, az erdélyiség és a székely világ tükrözése szempontjából. A legkiválóbbak: Nyirő József és Tamási Áron.

II. Rákóczi Ferenc a pokolban.

A nemzet egyeteme nem tekintett mindig olyan hódoló tisztelettel a nagy fejedelemre, mint manapság. „1735. után lassanként kihalt az a nemzedék, amely megélte a szabadságharcot vagy éppen személye szerint ismerte a fejedelmet, a fölnövekvő új nemzedék tudatába senki se véste be... S mikor az első magyar költő először leírja Rákóczi nevét: 1782/83-ban Anyos Pál a *Kalapos király* c. versében, tollán a hős alakja pártossá, szabadságharca pártütéssé torzul.“¹

Anyosénál jóval disszonásabb hangot ütött meg Gáti István máramarosszigeti ref. pap verses művében. Ez a munka kikerülte a kutatók figyelmét s a legutóbb megjelent összefoglaló tanulmányban (Szitás Ilona: *II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban*, 1937.) sincs nyoma.

Gáti István² könyve 1792-ben jelent meg. Címe: „*Második József a' maramarosi éhségben. Mellyben az 1785. esztendőben kezdődött, és 1787. végeződött maramarosi éhségnek történetes megírásában, a' második nagy József kegyelmességét, háldadosan emlegeti, az éhségből ki-szabadított vármegyének képeben.*“ A verses mű a hála érzésében fogant. Bevallott célja, „hogy Nagy Józsefnek nagy Neve áldásban legyen még késő maradékinknál is.“ A részletes leírásokban, mitológiai és történeti vonatkozásokban bővelkedő műnek bennünket érdeklő része a harmadik ének.

Mielőtt József császár értesült volna a csapásról, különös álmot lát. Megjelenik neki Mária és szimbolikus jelekkel tudtára adja uralkodásának végét és országainak sorsát. „Azonban egy szeker jó utánnok, mely JOSEFet és MARIÁT az örökkévalóságba ragadja. Mellyből iszonyu nagy Kiáltás és Éneklés hallatik.“

„A bal kapuján bé-mennek, ez iszonyú Mélységnek,
Hát a' Gonoszúgnak minden Követői itt égnek.
Ki a' Lopást káromolja, ki a' Paráznaságot
Irigységet, Rágalmazást, ki meg a' Puhaságot.
Némelly hogy hamissan ítelt; más hogy hamis Tanú volt.
Más azt bánja: az ártatlan Mentségére hogy nem szólt.
Sok nyelvét könnyében rágta, ki hamissan esküdött,
Sok Amitó vas Látdákban tüzes Párnán feküdött.
Leg-több jajgatott olyan, ki nem tartott semmi Vallást;
Meg-utálta Istent, 's minden Mennyből küldött Javallást.
Lángoltak sok haragosok, Boszszusok e' Tüz Tóban
Kiket az Isten haragja, itten préselt valóban.
Itt a' Szolgák nyögtek; ott a' rossz Gazdák sóhajtoztak.
Itt a' Birák; ott a' Rabok zokogva kiáltoztak.
Sok volt, a' ki jaj fel szóval Bibliát emlegetett.

¹ Császár Elemér: *Rákóczi a magyar költészetben*. Rákóczi-Emlékkönyv. Bp., é. n. 129. l.

² Szinyvei: *Magyar Irod.* III. 1041—44.

Sok, a' ki, mindenféle Bűnt, a' Koronára vetett.
Atkozta Születéseket, Sorsokat, 's a' jó Istent:
A' ki pedig igyekezett Boldoggá tenni mindent.

SZERETTE vón tudni JÓSEF egygyenként kik legyenek
Ezek a' szörnű kinokra, le-hányt szerentsélenek.
De az iszonyú Káromlás, Szíveket által verte,
'S az el-szenvedhetetlen füst, az orokat tekerte.
Azért ki-jőni siettek. A' jó Fi nem álhatta
Hogy káromoltassék, füle hallatára Szent Attya.
Azonkívül-is Képekből, Többnyire már ki-költek,
Az Isten' Fenyegetősi, miolta rájok föltek.
De tsak ugyan némellyeket, a' mint futva megnézett;
Által-látó éles szeme, tsak hamar meg-intézett.
Látta, *Levánta* és *Vata*, a' kereken ott forgott
Mellyen az általok meg-ölt *Gellert* vére letsorgott.
Peust, *Hunnos* Eleink közt a' ki Szakadást tsinált
Ördöngös *Ra'sdi* kénköves Poharából itt kinált.
Fiját K...ája kedvéért számkivető *Teuman*
Attyát azért meg-bosszuló gaz *Meucus* is itt van,
Kopi 's *Aba* szeme, itt-is a' féneségtől vérzett,
Kik közt egygyik-is kegyelmet a' Szívében nem érzett.
Sölt itt rágta kettős Nyelvét, mellyel össze-vesztette,
Istvánt 's *Szobeszlaut*, azzal a' két Tábornak mellette.
Martinusi itt jajgatta Hazája árulását;
Ujlaki a' Király ellen való Motskolódását
Karaja-is itten nyögött, ki préselt Kintse között
Gyula, *Kupa*, ki a' Jézus Hitibe meg-ütözött.
Királyok-is voltak itten, felesen nyomorultak;
Kik szégyenletekben artzra JÓSEF előtt horultak.
Azért-is nem esmérhette. Illó-is volt kedvezni;
Nem illik a' Királyoknak Bűnöket fel-fedezni.
De *Rákózt* e' füst közt-is nehezen meg-esmerte,
Magyar Országból, *Jósefet*, ki régen majd kiverte.
Ki a' Magyar Szabadságot, akkor-is papirossan
Tartotta, de Petsét nélkül, a' kezébe szorossan.
Mond-meg: (úgy mond néki JÓSEF) „régí nagy Fejedelem!
„Mit keressz itt Szerentsétlen! mért emész a' Gyötrelmem!
„Auszriának kegyelmét, régi Ősid esmerték
„Úgyan azért, erre bizni, magokat mindég merték.
„Te vagy, óh! te vagy egyedül, Agadba szerentsétlen
„Ki az unszoló Kegyelmet, meg-vetted idétlen.
„De ime! egy pár Tzitromot nyujtok, tüzed' enyhíteni
„Mellyek fogják Gyötrelmidet, valamit könnyebbíteni“
„Ugy vagyon, (felel *Rákózt*), de ezt nékem okozta,
„Az a' *Tanáts(i)*,³ melly a' Nemzet, 's az én vesztem dolgozta,
„De áldott légyen a' Haza, a' mely ezt nem hallgatta,
„Hanem magát a' *Jósefi* Kegyelemnek meg-adta.“
Longevallis ottan állott, közel *Rákózt* mellett.
Hasonlatos Gyötrelmeket, kinek szenvedni kellett.
Kérdi JÓSEF: „mit keressz itt, ám hiszem te hív vóltál
„A' Király Békességére valókat, midőn szótál“

³ (i) *Tanáts*. Ez állott 24 fő Nemesekből, melly olyan egygyezésre ment Rákózt Ferentztel, hogy annak híre nélkül meg-ne-békelhessen Jóseffel. Es e' miatt nem mehetett az Ausriai házzal Rákózt békességre, mikor akart volna-is. Jegyezd-meg az itt elő-hordatott Személyekről, hogy itt nem a' Biblia szerént ítéltek; hanem a' szerént a' mint azokat, vagy Törvény, vagy a' Király, vagy a' Népek közönséges vélekedése meg-szententiazótt. Mert amaz a' Iiitre tartozik, 's Isten dolga. (Gáti jegyzete.)

Mellyre *Longeval*: „Ugy vagyon. De *Káron* hogy meg-nézte
 „Levelemet: bé-jüvésem' e' Kapura intézte.
 „Mondván: Uradhoz hitetlen vóltál; ha Máshoz hívis.
 „Itt nem tsak a' Tselekedet jó számba: de a' Sziv-is.
Fráncpánt, Zrínyit, Bujdosót, Hórát-is meg-esmerte,
 Kik közt-is sirva, *Nadasdinak*, a' Vállát-is meg-verte
 Sok olly helyt-is látot; kikbe: olly Embereket vártak:
 Kik még abban az időben, az élők között jártak.
 Egy üres Szék akadt, kivált a' Kapunál Szemébe:
 Mellynek tüzes vas, mindene, Menykő a' Tetejébe.
Tziklopsok állották körül, tartottak tüzes fogót.
 A' Karjára e' vólt írva nagy betűkkel: *Van der Nót*.
 De voltanak több Székek-is, ki szükebb, ki szélesebb.
 Karos, karatlan, hamhodott, ki pediglen tüzesebb.
 Azon közbe, ki-haladtak. A' kapu bé-záródott,
 A' jobb felől — való pedig magába ki-nyitódott.

Ebben a paradicsomban — Gyönyörűség e' volt írva a kapuja felibe — minden lakos fejét korona ékesítette. „Itt volt minden Kegves, Jámbor, valaki tsak Istent félt, Felebaráttya 's magára nézve ártatlanul élt.“ A következők vannak névszerint felsorolva: a nagy vitéz hazafi Nádasdi, Printz Eugén. Svérin, Daun, Prinzi Nádor Espány, jószívű Kinszki, Hollós, kit rettegett a' Pogány, ama jámbor Lótring Károly, Tsáki Kárdinál, Gilás, Bólózuduk, régi Magyaroknak Vezére, Zutmund, Szent István, a nagy Lajos, Mátyás, a nagy Leopold és Kegves Károly. Ez a költemény nemcsak történelmi vonatkozásai miatt érdekes, hanem irodalmi tekintetben is. A pokoljárás motívuma a XVIII. század végén Farkas András⁴ verses művén és *A peleskei nótrius pokolba meneteln* (1792) kívül itt van feldolgozva. Gáti könyve figyelemreméltó: Arany János diákkori olvasmányai között is szerepel.⁵ *Kulcsár Adorján.*

Költő a filmen.

Három éve mult immár, hogy folyóiratunk 26. évfolyamában (187—189.) e cím alatt utaltunk azokra a súlyos problémákra, amelyek az irodalmi művek megfilmesítésének kezdetben természetes és — sajnálatos velejárói. Konkrét adatokkal hívtuk fel a figyelmet arra, hogy a „megfilmesítés = meghamisítás“ egyenletét ki kell küszöbölni a filmgyártás e legnemesebb ágából. Utaltunk arra, hogy ez nemcsak nemzeti és erkölcsi érdek, hanem üzleti is. A becsületes művészet volt mindig a legjobb művészeti üzlet, s ma is az. Felszólalásunkat figyelmükre méltatták a filmesek, kiadták lapjaikkban, sőt napilapok is közölték és hosszas, jobbadán helyeslő vitatkozások indultak meg nyomában. Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy volt is a dolognak némi hasznos gyakorlati eredménye. Annyi bizonyos, hogy az újabb megfilmesítésekből mindjobban kiszorul a giccs, az anakronizmus, az oda nem illő mindenféle trikós felvonulás, és dzsesszel tarkított cigánynota. Akkoriban

⁴ Berei Farkas András *pokolbeli utazása, melyet két könyvekbe ki-bótsá-
 tott az author maga költségén életének húszadikába a nyelvén szölkőknak ked-
 vekért.* Pest, 1794. [4] 136 l.

⁵ Arany János *Önéletrajza.* Hátrahagyott iratai és levelezése, I. k. XXXVIII. l.

arra is utaltunk, hogy „a magyar irodalom a filmlehetőségek ragyogó tárháza. Petőfi és Madách, Mikszáth és Jókai, Arany és br. Eötvös, Ady és Vajda végeleáthatatlan: film-perspektívákat jelentenek.“ Ezt a gondolatkört szeretnők ezúttal kiegészíteni azzal, hogy egy külföldi nemes példa követésére hívjuk fel az illetékesek figyelmét.

1940 november 27-én jelentős filmpremier zajlott le Zürich városában. Először „ment“ egy nagyon érdekes film. Címe: *Gottfried Keller élete és művei*. A svájci lapok, amennyire azt figyelemmel lehetett kísérni, nagy lelkesedéssel írtak a legnagyobb svájci író és költő életrajzi filmjéről. E sorok írása óta jutott közhírré, hogy Németországban *Schillerről* készült film, melyet márciusban mutattak be Stuttgartban. Ők hát egy lépéssel már tovább mentek. A költő nálunk nemcsak művei által került filmre, hanem maga is, emberi valóságában. Milyen széles esztétikai, pedagógiai horizontot nyit meg előttünk ez az ötlet! Nincs nemzet, amelynek, még a legnagyobbakat sem véve ki, olyan fejlett irodalomtörténeti és monográfiai irodalma volna, mint amilyen a magyarnak van. Itt a filmeseknek csak bele kellene nyúlni irodalomtörténetünk kincsestárisznyájába, s abból még taláalomra is ragyogóbbnál-ragyogóbb ékköveket lehetne kimarkolni. Íróink élete nemcsak romantikával teljes, hanem ez a romantika már fel is van tárva. A forgatókönyveket a megfelelő szakemberek a mi büszkeségünkéből, a megfelelő irodalomból összeállíthatnák. De előre is hangsúlyoznunk kell, hogy e munkálatoknak keresztül kell menniük a legilletékesebbek ellenőrző felülvizsgálatán. Olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy alig van érdekes életű nagy írónk, akinek élete egy-egy nagy vagy kiváló esztétikusunk, irodalomtörténészünk, írónk oeuvrejében ne foglalna el középponti helyet. A monográfus benne él vagy benne élt hőisében. Úgy ismeri, mintha vele sétálgatna napos délelőttökön. Csak rágondol, s felkelnek lelkében azok az adatok, fordulatok, amelyek oly sokat foglalkoztatták. A tervre csak ránéz s rögtön tudja, látja: ez nem kell, az kimaradt...

Filmeseink ragadják meg e pompás eszmét, amely a felnőtteket s az iskolásokat egyként érdekli s ez a kettős érdeklődés nagy üzleti lehetőségeket kapcsol a legszebb nemzeti érdekhez. Ime néhány adat azok számára, akiket illet. Az *Arany*-filmet felkérésre ellenőrizhetné Voinovich Géza, a *Kölcseyt* Kornis Gyula, a *Petőfit* Herczeg Ferenc, a *Madácho*t Harsányi Zsolt, az *Adyt* Hegedüs Loránt, a *Kemény Zsigmond*ot Papp Ferenc, a *Vörösmartyt* Brisits Frigyes. De volna megfelelő ember *Jókaira*, *Reviczkyre*, *Mikszáthra*, *Vajda Jánosra*, s másokra is. E termékeny eszme megvalósítására megvan minden erkölcsi és anyagi lehetőség. A világot jelentő vásznak kormányzói ennek megvalósításával megint bebizonyíthatnák, hogy ez a kis nemzet szellemiekben, az irodalom, a tudomány sok ágában megérdemli a világ megbecsülését, sőt csodálatát is.

Rubinyi Mózes.

Kisfaludy Sándor „Madagascari éneke“.

Az Irodalomtörténet legutóbbi számában ily cím alatt próbáltuk megállapítani Kisfaludy fordításának viszonyát Parny eredetiéhez (ld. Angyal Dávid, Kisfaludi Kisfaludy Sándor Minden Munkái. VII. köt. 580. l., Császár Elemér, Beöthy-Emlékkönyv, 247. l., Békei Jolán, IK. 1925), s az el-

térések elemzésével rávilágítani a magyar költő, ill. a magyar nyelv géniuszára. Kis cikkünk teljessége kedvéért jegyezzük még ide, hogy Herder, akinek hatása irodalmunkra olyan sokrétű s egyetemes irodalmi vonatkozásokban oly jelentős volt, maga is felhívhatta volna a figyelmet Parny madagascari dalaira. A *Stimmen der Völker* nemzetközi antológiájában, amelyből a magyar költészet feltűnően hiányzik, a VI. könyv a vadaké. Ez a rész a „Lieder der Madagasker“ sorozattal kezdődik, zárójelben ezzel a megjegyzéssel: „Aus dem Französischen des Ritter Parny“. Bevezetés után tíz dal következik, de az, amelyet Kisfaludy Sándor méltat fordításra, nincs köztük. Kétségtelen, hogy ő nem Herdernek, hanem Caroline Desclaponnak köszönheti a Magyar Tháliának ezt a darabját. De érdekes tudomásul venni, hogy a Madagascari énekeket Herder is fontos színnek tekintette tarka palettáján. *Hankiss János.*

Hírek.

Szinnyei Ferencnek. Társaságunk alelnökének *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* című hatalmas művét, irodalomtörténetünk egyik legnagyobbzású monográfiáját a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmával tüntette ki. A jutalmazásnak őszintén örült tudományunk minden művelője.

Pintér Jenő emlékét újította fel megleghangú visszapillantás keretében Alszegehy Zsolt, Társaságunk elnöke, a Magyar Rádióban tartott előadásában.

Pintér Jenőnek. a „magyar nyelv apostoli védője emléké“-nek ajánlotta Gömöri Jenő Tamás *Es mégis él az ének* című verskötetét.

Herezeg Ferencet. a kiváló író, a Petőfi-Társaság, tagságának félé százados jubileuma alkalmából bensőséges ünneplésben részesítette. Ez alkalommal a Társaság tagjai a nagy íróval való személyes kapcsolataikat megörökítő díszes és tartalmas emlékkönyvet nyújtottak át az ünnepeltnek.

Kazinczy Ferenc szobrát, amelyet a románok leszereltek és Zilahon felejtették, szülőfalujában, a biharmegyei Érsemjénben ismét fölállítják.

Teleki László-kiállítás. 1841-ben, 100 évvel ezelőtt, mutatta be először a Nemzeti Színház Teleki László *Kegyenc*-ét. Az évforduló kegyelete vezette az Orsz. Széchenyi-könyvtárt, hogy tárlóiban Teleki-emlékkiállítást rendezzen. Kiállították a *Kegyenc* első és második előadásának színlapját, Láttuk a darab első szereplőinek, a száz évvel ezelőtti Nemzeti Színház gárdájának (Fáncsy Lajos, Lendvayné, Szigligeti Ede, Laborfalvy Róza, Lendvay Márton, Egressy Gábor) Marastoni, Kohlmann és Barabás Miklós által készített kőrajzú arcképeit. Látható volt az első kidolgozásnak, valamint a lerövidített és az első nyomtatott kiadással megegyező kidolgozásnak kézirata is. Ezek mellett a szomorújáték első (1841), és több más kiadása. A tárlók egyikében *Az áruló* c. kéziratos drámai töredék és Teleki László gyermekkori „jegyzőkönyve egy ülésről“ található. Láthatók voltak még Teleki nagy kortársainak (Pulszky, Kossuth, Szemere stb.) a *Kegyenc* szerzőjére vonatkozó írásai is. A kiállítás anyaga Teleki szüleinek, valamint az ő 1843-ban, és öngyilkossága évében (1861) készült kőrajzú arcképeivel zárult. A kiállítást Hubay Ilona rendezte.

A Franklin-Társulat olesó klasszikusai. Abban a nemes törekvésben, hogy a nagyközönség kezébe mentül olcsóbb áron juttassák a magyar irodalom klasszikusait, a Franklin-társulat is részt kért. 44 filléres áron kb. négy-íves füzeteket adott ki, köztük egyes gyűjteményt Tompa Mihály verseiből, Vörösmarty Mihály, Gyulai Pál és Vajda János lírai költeményeiből, Arany János néhány elbeszélő költeményét és Petőfi Sándor János vitézét. Külön füzet adja a magyar bordalokat (*Strva rigad a magyar*), a legszebb magyar népdalokat (*Daloló Magyarország*) és egy a székely népmesék kis gyűjteményét. Örömmel adunk hírt erről az — iskolában is nagyon jól használható — kiadványsorozatról.

Elhúnytak.

BALAZS ÁRPAD, ny. főkapitányhelyettes, a Petőfi-Társ. k. tagja, szül. Kolozsvárt 1874 november 16-án, megh. Budapesten 1941 március 23-án. — Ref. 1896—1919-ig Zilahon szolgált mint vármegyei tisztviselő, 1919—1927-ig a m. kir. államrendőrség tagja volt. Háromszáznál több dala jelent meg, köztük Petőfi Sándor és Szabolcska Mihály verseinek megenésítései.

BOROS GYÖRGY, dr. theol. h. c., ny. unitárius püspök, szül. Tordátfalván (Udvarhely vm.) 1855 április 19-én, megh. Kolozsvárt 1941 januárjában. — 1879—1910-ig a kolozsvári unit. kollégium tanára, illetve dékánja volt. 1910-ben egyh. főjegyző, 1928-ban unit. püspök lett s 1938 jan. 16-ával nyugalomba vonult. 1900-ban, 1919-ben és 1925-ben Észak-Amerikában járt, ahol számos előadást és prédikációt tartott. Első útja alkalmával a Harvard-egyetem tb. doktorává avatta. 1880-tól számos ered. és ford. cikke kolozsvári napilapokban, folyóiratokban és felekezeti orgánumokban. — Minket érdeklő munkái: *A jó gyermek könyve*. Erkölcsei elvek és szabályok. Kolozsv., 1890. (3. átd. kiad. U. o., [1911]). — *Az édes otthon*. Irta Gannet C. Vilmos. Ford. Bp., 1896. — *Szívemet Hozzád emelem*. Elmélk. és imáds. nők sz. Kolozsv. 1900. — *Brassai Sámuel élete*. U. o., 1927. — *Carlyle*. U. o., 1933.

BOROSS KALMAN (vágmelléki), ny. ref. lelkész, szül. Révkomáromban 1866 április 4-én, megh. 1941 márciusában. — 1895-től 1938-ig r. lelkész volt Kamocsán. — 1885-től írt verseket, társadalmi és egyh. vonatkozású cikkeket a *M. Szó*, *P. Hirl.*, *Prágai M. Hirl.* s különböző vidéki és felekezeti lapokba. — Szépirod. jellegű munkái: *Petőfi emlékezete*. Dunaszerdahely, 1923. — *Levelek a menyországba*. Beregszász, 1923. — *Siggyei János*. Tört. elb. Dunaszerdahely, (1926). — Alnevei: Komáromi Kálmán; Vágmelléki.

BRÓDY ISTVAN, v. színigazgató, szül. Nagykárolyban 1882 április 27-én vagy május 1-én, megh. Budapesten 1941 január 7-én (temetés napja). — Szülők: B. Lajos, Bermann Jusztina. 1904-ben rendezője volt a bpi Kis Színház körnek, majd a győri színház, 1905 januárjában pedig a bpi M. Színház titkára lett. Egy év múlva Aradon működött, később Kondor Ernővel társulva megalapítja a bpi Bonbonnière-Kabarét. 1907-ben a Vígszínház, majd 1917-ben a M. Kir. Operaház rendezője s közben a Vígszínház igazgatója volt. 1918 máj. 18-án igazgatója lett a Margitszigeti Színháznak, majd Wertheimer Ele-

mérrel a Revü-Színháznak. 1920 nyarán megnyitja a Scala Színházat, szept. 17-én az Eskütéri Színházat. Ezután Bécsben a Theater an d. Wienben, majd a Metropol-Theaterben rendezett s utóbbinak igazgatója is volt. 1926 májusában fölépítette a margitszigeti Sziget Színpadot, 1927/8-ban a M. színházban és a bécsi Carl-Theaterben rendezett. Mint filmrendező is működött. — (Néhány versen és tárcán kívül főleg színpadi műveket írt. Ezek: *Bob király*, paródia Urai Dezsővel (bemut. Új Szính. 1903. V. 16); *A. B. C.*, operett 3 felv. Révész Ferencsel Bródy Miklós zenéjére (Pécs, 1903. XI. 26); *Tiszavirág*, operett 3 felv. Vajda Lászlóval Rényi Aladár zenéjére (Király Szính. 1915. III. 27); *A császár*, operett 1 felv. Marthon Góza zenéjére (bpi Téli Kert 1916. II. 29); *Csók vásár*, operett 3 felv. Leitner Pál zenéjére (Revü Szính. 1916. VI. 1); *Pünkösdi rózsá*, operett 3 képb. Farkas Imrével (u. o. 1920. I. 3); *Férjhez megy a feleségem*, én. vígj. 3 felv. Bródy Miklós és Márkus Alfréd zenéjére (Eskütéri Szính. 1921. IV. 16); *Az asszonyok bolondja*, operett 3 felv. Lajthay Lajos zenéjére (Budai Színkör 1923. V. 9); *Leánydalom*, operett 3 felv. Vajda Lászlóval Szlatinai Sándor zenéjére (Városi Szính. 1925. XI. 14); *Miami*, operett 3 felv. u. azzal, Jacobi Viktor zenéjére (Főv. Operett-Szính. 1925. XI. 27); *Zenebona*, vídamság 3 felv. zenéje részben Abraham Páltól (u. o. 1928. III. 2., 100. előad. IX. 9.), s még számos egyfelvonásos és kabarétréfája. — Munkája: *Mindenki benne van...* (Egy színingazgató naplójából.) Bp., 1937. — Alneve: Dybró.

CSÜRY (alakv. Csüri) BALINT, dr. phil., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Egriben (Szatmár vm.) 1886 február 13-án, megh. Debrecenben 1941 február 15-én (temetés n.) — Az egyetemet Kolozsvárt elvégezvén, 1912-ben a kolozsvári ref. kollégium r. tanára, 1931-ben a debreceni tudományegyetem ny. rk., majd F. tanára lett. — Ifjúkori műfordításai: *Szamos* (1907. Lenau), *Erdélyi Lapok* (1910. H. Heine). *M. Nyelvo* (1910. Faludi idilljeihez; 1939. Ismeretl. levelek Aranka Györgyhöz), *M. Nyelvdör* (1910. A metafora), *EPhK* (1918. A füzérrím), *M. nép* (1921/2. Mókás történetek), *M. Lányok* (1923. Petőfi jelszava), *Erd. Irod. Szle* (1924. Vörösmarty Petikeje; Petőfi: Egy telem Debrecenben; 1926. Kemény Zsigmond regényforrásaihoz; 1928. Bod Péter Sz. Hilariusának forrása), *Debr. Szle* (1934. Mikszáth és Rebreanu) *IK*. (1934. Aranka Györgyhöz írt ismeretl. levelek).

DONATH LEO, dr. phil. et jur., m. k. kormányfőtanácsos, a Futura Rt. igazgatója, szül. Budapesten 1888-ban, megh. u. o. 1941. február 1-én éjjel. — 1911/21. a M. Úszó Szövetség főtitkára, 1921/4. alelnöke, 1925/33. úv. alelnöke s 1933-tól társelnöke volt. Mint úszó, rövid távlaton 1906-ban megverte Halmayt. Fiatalabb korában sporthírlapíró volt. — Irod. jellegű munkái: *Grandison és Clementina*. Irod. párhuzam. Bp., 1911. — *A fekete mén*. Történet az állatvilágból. Írta Ernest Thomson Seton. Ford. U. o., 1920 [1919].

FEKETE JÓZSEF, színész, szül. Kecskeméten 1882 november 3-án, megh. Budapesten 1941 február 14-én hajnalban. — Szülők: Schwarcz Ignác. Schwaiger Anna. 1900-ban lépett a színészi pályára. Hosszabb ideig volt az Apolló Kabaré, majd a Bethlen téri Színpad gazdasági igazgatója. — Munkája: *Színházi mindenttudó*. 1938 (Simay Edével).

GONDA BÉLA (ifj.), ny. máv. műszaki főtanácsos, szül. Budapesten 1879 február 20-án, megh. u. o. 1941 február 16-án. — Ref. Szülők: G. Béla,

ny. min. tan., Bródy Margit. A műegyetemet Budapesten végezte, 1901-ben mérnöki oklevelet szerzvéen, áll. mérnök lett s több vármegyében szolgált. Szolnoki tartózkodása alatt igazgatója volt az ottani festőművésztelepnek s főszerkesztője a szolnoki *Ujs.*-nak, melybe Góbé álnéven írogatott. Később Budapestre visszatérve, államvasúti főfelügyelő lett s mint műszaki főtan. ment nyugdíjba. Alapító főtítkára volt a M. Közlekedési Társ.-nak s mint ilyen a *M. Közlekedési Szle* szerkesztője. — Tárcái és népszerűsítő cikkei, csevegései 1904 óta különböző fővárosi és vidéki lapokban. — Munkái: *A női divat művészete*. Bp., 1916. — *A fiatal leány otthon*. U. o., 1917. — *Fiúk könyve*. U. o., 1917. — *Jó modor, jó társaság*. U. o., 1918. — *A régi világ szellemes asszonyai*. U. o., 1923. — *A terített asztal művészete*. U. o., 1926. — *Szólók a művészetben*. Emlékkönyv a szolnoki művésztelep 25. é. jubileumára. Szerk. (U. o.), 1927.

HALKA SANDOR, ref. esperes-lelkész, szül. 1885 körül, megh. Kaposvárt 1941 február 19-én (57. évében). — Erdősokonyán működött. — Cikkei és versei: *Dunántúl Prot. Lap* (1906—).

HUSZAR MIHALY, r. k. apátplébános, országgyűlési képviselő, szül. Vasalján (Vas vm.) 1874 július 28-án, megh. Sárosvárt 1941 január 16/17-re virradó éjjel. — 1919-ben lett sárosvári plébános. 1927 óta képviselte a parlamentben a sárosvári kerületet. Publicisztikailag is működött. — Munkája: *Ünnepi szentbeszéd III. Lajos bajor király... nevenapjára és Köberl János... 50. é. áldozári jubileuma alk.* Szombathely, 1915.

KADOSSA EDE, hírlapíró, szül. Temesvárt 1881-ben, megh. Budapesten 1940 végén v. 1941 elején. — Szülők: Krausz Lipót, Taussig Lujza. Legutóbb társtulajdonosa volt a Színpadi Szerzők irodájának. 1911-ben megalapította az *Ung. Revue*-t. — Magyarból ford. szépirod. munkái: *Meine zweite Frau*. Irta Heltai Jenő. Wien, 1912. — *Flirt u. andere Novellen*. Irta Bíró Lajos. U. o., 1913. — *Das Tagebuch eines Freiwilligen*. Irta Farkas Pál. Brünn, 1913.

KOPERNICZKY FERENC, dr. theol., r. k. nagyprépost, szül. Zebevényben 1851 február 17-én, megh. Pozsonyban 1941 márciusában. — 1883-tól nagyölvedi plébános, 1908-tól esztergomi kanonok s 1915-től pozsonyi nagyprépost volt. — Sz. beszéde: *Isten Igéje* (1898). — Munkája: *Szentbeszéd Sz. Adalbert püsp. és vértanú ünnepére*. Esztergom, 1894.

KÖNCZÖL ANTAL (jákfai), r. k. esperes-plébános, szül. Rábaköcskédén 1878 augusztus 8-án, megh. Köveskúton 1941 március 28-án (temetés napja). — Szülők: K. Antal, GySEV altiszt, Kondor Borbála. 1902-ben pappá szenteltetvén, több helyt káplánkodott, majd 1913-ban kinevezték pörgölényi plébánosnak. Az 1919/21. években a lékai kerületben vezetője volt az Anschluss-ellenes mozgalomnak s mint ilyen elnöke a Felsőpulyán tartott lajtabánsági gyűlésnek. Ezért a megszálló osztrákok 1921 novemberében elűzték. Ekkor ideigl. plébánoshelyettes lett Náraiiban, majd kisegítő Kőszegen s 1922 júliusában plébános Köveskúton. — Novellái: *Szombathelyi Ujs.* (1901/3, 05) *M. Szle* (1903), *Soproni napt.* (1905/6. 08), *Alkotmány* (1907), *Amerikai kép. kath. m. naptár* (1927). Nyugat-Magyarország megszállására vonatk. emlékei: *Vasvármegye* (1931). — Munkái: *Apróságok*. (Novellák). Bp., 1905. — *A legjobb utitárs*. Ifj. ének- és imakönyv. Szombathely?, 1929.

LAKOS ISTVÁN, dr. jur., városi főjegyző, polgármesterhelyettes, megh. idegösszeroppanás következtében öngyilkosként Szentesen 1941 márciusában 56 éves korában. — Az 1919. évi államfordulatkor törvényszéki tanácsjegyző volt Szabadkán. Ekkor Szentesre került árvaszéki ülnöknek. 1928. megválasztották főjegyzőnek. *Alom a tulipános láda tetején* c. színművét Bánky Róbert társulata mutatta be Szentesen. — Verskötete a P. Hirl. szerint: *Isten szabad ege alatt*. (Nincs meg a M. N. Múzeumban!)

LAZAR JÓZSEF, hírlapíró, szül. 1879-ben, megh. Budapesten 1941 március 25-én (temetés napja). — A *M. Orsz. Tudósttő* f. v. és közgazd. rovatának szerkesztője volt. Fiatalabb korában sporthírlapírással foglalkozott.

LIPPAY GYULA, dr. jur., ügyvéd, hírlapíró, szül. Nagyszentmiklóson (Torontál vm.) 1883 október 3-án, megh. Budapesten 1941 január 8-án. — Szülők: Lippai (1887-ig Lirner) Bertalan, Fischer Janka. A jogot Budapesten és Kolozsvárt végezte, ügyvédi vizsgát is tett, de csak rövid ideig volt ügyvéd. 1912-től hírlapíróskodott Budapesten. Eredetileg a *Budapest* b. munkatársa volt, majd a *Függetl. Bpest* és a *Budai Krónika* szerkesztője. Az 1914/8. háborúban a szerb, orosz és olasz fronton küzdött s kétszer meg is sebesült. — Színműve: *Lerendula*, én. játék 3 felv. Szilágyi Lászlóval, Friedl Frigyes és Somló Sándor zenéjére (bemut. Várszính. 1923. és a Blaha Lujza Szính. is, 1923. III. 27).

LÓRANT (1905-ig Löw) JÓZSEF (Jakab), ny. magántisztviselő, szül. Debrecenben 1877-ben, megh. u. o. 1941 márciusában. — Pályáját mint hírlapíró 1895-ben a *Debr. Ellenőrnél* kezdette; 1900. XI. 7. átment a *Debrecen*-hez, amelytől 1905-ben vált meg. Ekkor a debreceni gázgyár tisztviselője lett s mint világitási vállalati titkár ment nyugdíjba. 1895. V. 9. amerikai párbaj következtében öngyilkossági kísérletet követett el. — Tárcái: *Debr. Ellenőr* (1895/900), *Debrecen* (1900/5), *Debr. Függetl. Ujs.* (1908). A Lóránt nevet, mint írói nevet 1902 óta használta.

LÓRINCZY GYÖRGY, ny. kir. tanfelügyelő, a Kisfaludy Társ. r. és a Petőfi Társ. t. tagja, szül. Nagykállón (Szabolcs vm.) 1860. december 26-án, megh. Budapesten 1941 január 28-án. — Ref. Szülők: L. Endre ügyvéd, Kriston Judit. Középiskoláit Rimaszombatban, Eperjesen és Sárospatakon, a jogot Budapesten elvégezvén, 1883—1895-ig a Rimaszombati Takarékpénztár tisztviselője, 1895—1899-ig a Felvid. M. Közműv. Egyes. titkára volt s mint ilyen Nyitrán lakott. 1899-ben kinevezték Komárom vm., majd Nyitra vm. s végül Pest vm. kir. tanfelügyelőjének. 1924-ben nyugdíjazták, 1914-ben kir. tanácsosi címet kapott s ugyanez évben a Kisfaludy Társ. r. tagjává választotta. 1927-ben megkapta a Petőfi Társ. Jókai-nagydíját. — 1887 óta írt verseket, cikkeket, elbeszéléseket kül. fővárosi, vidéki és ifjúsági lapokba. — Szépirodalmi munkái: *Nefelejts.* (Versek). Rimaszombat, 1888. — *A párkák ritája*. Alkalmi költemény. Bp., 1897. — *A magam földjén*. (Elbek.) U. o., 1898. — *Kis falum*. (Fill. Ktár. 52.) U. o., 1898. — *A becsület útján*. (Fill. Ktár. 73.) U. o., 1899. — *Igaz történetek*. (Fill. Ktár. 85.) U. o., 1900. — *Falusi potentátok* (Elbek.) U. o., 1900. — *A hujdosók*. Tört. elb. U. o., 1902. (2. kiad. U. o., 1926). — *Br. Eötvös József*. (Fill. Ktár. 1829. és Piros Kvek. 18.) U. o., 1902. — *Megtépett fészkek*. (Elbek.) U. o., 1902. — *Hűséges szí-*

vek. Elb. a m. szabadságharc idejéből. U. o., 1903. — *A bizófalvi harang szava.* (Fill. Ktár. 189/90. és Piros Kvek. 40/1.) U. o., 1904. — *Gereblyém alól.* (Elbek.) U. o., 1906. (2. kiad. U. o., [1928.]) — *Mátyus földjén.* (Fill. Ktár. 222.) U. o., 1906. ([2.] kiad. *A Mátyus földjén* c. Az én Ujs. Kvei. U. o., [1927.]). — *Magyar dicsőség.* (Fill. Ktár. 262.) U. o., 1907. — *Bolyky Abris rőlegénye és egyéb elbek.* (M. Ktár. 539.) U. o., [1908.]). — *Kis diákjaim.* (Fill. Ktár. 265.) U. o., 1908. — *A peripatetikusok.* (Fiatal Leányok Színműtára. 19.) U. o., 1908. — *Túl a sövényen.* (Fill. Ktár. 275.) U. o., 1908. — *Mikszáth Kálmán.* (Fill. Ktár. 278.) U. o., 1909. — *A rétek lelke.* (Elbek.) U. o., 1909. — *Búcsú a bencésektől.* Komárom, 1910. — *Szomorú versek.* [Szeged], 1910. — *Törisek útján.* Felolv. [Bp.], 1910. — *Végrendelet.* Komárom, 1910. (Egy példányban készült klny. a *M. Hírl.*-ből) — *Az igmándi bég.* [Tört. elb.] a m. ifj. sz. Bp., 1911. ([2.] kiad. Fill. Ktár. 303/4. U. o. 1911; 3. kiad. U. o., 1917.) — *Titokban.* Komárom, 1911. — *A verdibáli nász.* Elbek. Bp., 1911. — *A kavai fűzfák.* (Fill. Ktár. 305/6.) U. o., 1911. — *Amit a kender mesél.* (Fill. Ktár. 305/6.) U. o., 1911. — *Utitársaim.* (Elbek.) U. o., 1911. — *Dejanira és más novellák.* (Modern Ktár. 189.) U. o., 1912. — *Az özvegy falu.* [Háborús elbek.] U. o., 1916. (2. kiad. [1927.]) — *A kék ember és egyéb novellák.* U. o., 1918. — *Az öreg pandur.* Reg. U. o., 1921. — *A Koháry bolondja.* Tört. elb. az ifj. sz. U. o., [1922.]. — *A Pósa-asztal.* U. o., 1922. — *Az üreghegy.* (Elbek.) U. o., 1922. — *Az ólmódó Bükk.* U. o., 1925. — *Mesék a mesekirályról.* U. o., 1925. — *A nagy vicispán.* Iglói Szontágh Bertalan emléke. U. o., 1926. — *Bársony István.* U. o., 1927. — *A boldogság császára.* Fantazmagoria. U. o., [1927] és Reg. alcímmel. U. o., 1928. — *M. éjszakák.* U. o., [1927.]. — *Szobrok az éjszakában.* 1918/28. U. o., [1928.]. — *Rákosi Jenő emlékezete.* U. o., [1927.]. — *Ketyegő Mátyás.* (Az Én Ujs. Kvei.) U. o., [1929.]. — *Május király.* (Novella.) U. o., [1931.]. — *Enikő meséi.* U. o., [1932.]. — *Tatárok a szárazrőgyön.* Reg. U. o., [1934.]. — *Magyar csodák.* U. o., [1935.]. — *Mesél a falu.* (Elbek.) U. o., 1938. — *Az egyetlen gyerek.* (Legjobb Olvasmányok. 5.) U. o., é. n.

MARTONFFY MARIUSZ (krasznarécei), dr. jur., a Székesfőv. Elektromos Művek igazgatója, szül. Kassán 1888 január 30-án, megh. Budapesten 1941 február 1-én. — R. k Szülők: M. Márton, iparokt. főigazgató; Klupathy Mária; felesége: Sacher Magdolna, Bárczy István ny. polgármester testvérhuga. 1912-ben a székesfőváros szolgálatába lépett, ahol 1918-ig fogalmazó-ságig vitte. Az 1918/19. forradalmak után megvált állásától, de 1926 dec. 1-én mint ideigl. hivatalnok újból a székesfőváros tisztikarának a tagja lett s 1931. márc. 24-én megválasztották tanácsjegyzőnek. 1936. jún. 1-én a Szfőv. Elektromos Művek igazgatója lett igazgatói címmel. — Versei és tárcái: *Orsz.-Fil.* (1906), *A Hét* (1907/8), *M. Hírl.* (1908), *Az Ujs.* (1909), *Szegedi Híradó* (1909). — Mártonlynak is írta a nevét.

MRAZ GYÖRGY (Mór), kisérdei esperes plébános, szül. Csáktornyán 1875 január 6-án, megh. Huguagyon 1941 január 2-án. — Belépve a ferences rendbe 1879-ben pappá szentelték. 1899-ben világi lelkész, 1908-ban zóshartyáni, 1936-ban huguagi plébános lett. — Vadászati rajzai: *Vadászlop* (1903/6).

— NOVAK LAJOS (nemes), pápai prelátus, c. prépost, a Szt. István Akadémia r. tagja, szül. Divényben (Nógrád vm.) 1842. május 24-én, megh. Budapesten 1941. február 3/4-re virradó éjjel. — 1865-ben pappá szenteltetvén, néhány évi káplánkodás után 1872-ben a bpi kir. kat. gimn. hittanára lett. 1902. e minőségben nyugalomba vonulván, 1902—39-ig a bpi hitoktatók érseki tanfelügyelője volt. 1900-ban tb. kanonok, 1914-ben kaposzeői c. prépost, 1924-ben pápai prelátus lett. — 1861—1898. írogatott, részben Kávon Lajos álnéven különböző napi és hetilapokba és folyóiratokba. Az *István bácsi nap-tára* 1865. és 1866. évfolyamaiban megjelent beszéleyeivel pályadíjat is nyert. Verseket is írt kat. lapokba. — Szépirod. jellegű munkái: *Falusi rossz szokások*. Esztergom, 1869. (4. kiad. Népiratkák 67. sz. Bp., 1902). — *A sinai bábrány*. Pest, 1873. (Kávon Lajos álnéven). — *Gr. Károlyi Gyuláné, szül. gr. Károlyi Georgina emlékezete*. Gyászbesz. Bp., 1878. — *Gr. Károlyi István emlékezete*. Gyászbesz. U. o., 1881. — *Emlékbesz... Majer Istvánnak... a pesti Bölcsőde-Egyes. ált. rend. gyászünnepélye alk.* U. o., 1894. — *Uram maradj velünk, mert esteledik*. Őti kalauz az örökkévalóságba... öregek... lelki gyámolítására. U. o., 1904. — *Emlékbesz... gr. Károlyi Sándor... gyászünnepélye alk.* U. o., 1907. — *Emlékbesz... özv. Adler Antalné... gyászünnepélye és arcképeinek leleplez. alk.* U. o., — *Pázmány Péter*. U. o., 1915.

PROCKL SANDOR, ny. államrendőrségi hivatalnok, szül. Budapesten 1880-ban, megh. u. o. 1941 február 16-án. — Szülők: P. János, Silbermann Róza. 1926 táján elvesztette szemévelágát, azóta nem írt. Előbb évekig hírlap-íróskodott s az *Egyh. Közl.* meg az *Uj Lap* b. munkatársa volt.

SANDORFI KAZMÉR, dr. jur., ügyvéd, szül. Veszprémben 1877 október 17-én, megh. u. o. 1941 január 12-én. — Atyja: S. (1873-ig Fürst) Miksa főorvos. 1903 óta gyakorló ügyvéd volt Veszprémben. — A *Veszprém vm.* fel. szer. és a *Veszprémi Hírl.* főmunkatársa volt.

SIPOSS BELLA, megh. Budapesten 1941 március 12-én. — Az *Ország-Világ* belső munkatársa volt.

SZIRMAY ÖDÖN (szirmai), dr. jur., hírlapíró, szül. Óradnán 1882-ben, megh. Budapesten 1941 január 12-én. — R. k. Szülők: Sz. József, lipóczy Keczer Etelka; feleség: Laszky Armin nagyváradai nyomdatulajdonos leánya, Adél. Az 1905. évi darabont-korszak idején Kovács Gusztáv főispán titkára volt. Az alkotmányos rend helyreálltával hírlapíró lett. Pályáját a nagyvárad *Szabadság* c. napilapnál kezdette, melynek előbb h. 1906. szept. 25-étől 1912 nov. 18-áig fel. szerkesztője volt. Később Budapesten az *A Nap* c. bulvár lap, majd az 1918/9-es forradalmak után a legitimista *Magyarság* b. munkatársa volt. Később ismét visszament Nagyváradra a *Szabadsághoz*, majd újból Budapestre került a *Magyarsághoz* s ennek politikai irányváltoztatása után a *M. Nemzethez*, melynek fővárosi rovatvezetője volt. — Verseket is írt, pl. *Ország-Világ* (1901/2).

SZTERÉNYI (1881-ig Stern) JÓZSEF (1918-tól brassói br.), v. b. t. t., ny. miniszter, szül. Lengyeltótiiban (Somogy vm) 1861 november 25-én, megh. Budapesten 1941 február 6-án. — Ref. Atyja Sz. Albert, úpesti főrabbi. Az 1880-as évek elején hírlapírói pályára lépett s több bpi napilap b. munkatársa, majd 1885—89. a *Brassó* c. polit. lap szerkesztője volt. 1889-ben kinevezték

erdélyi iparfelügyelővé, majd 1890 februárjában bekerült a keresk. minisztériumba, ahol előbb az iparfejlesztés ügyeivel foglalkozott, majd az 1895-ben megszervezett ipari és keresk. szakoktatási ügyosztály élére került. 1896-ban iparoktatási főigazgató, 1898-ban min. o. tanácsos, 1899-ben min. tanácsos, 1905-ben adminisztratív, majd 1906-ban polit. államtitkár lett. Ugyanez évben a bpi II. ker. országgyűlési képviselőjévé is megválasztották. 1908-ban megkapta a valóságos b. titk. tanácsosi méltóságot. 1910-ben megvált államtitkári állásától, de az új választásokon is bekerült a parlamentbe. 1918 januárjában Wekerle Sándor kormányában elvállalta a keresk. tárcát. 1918 áprilisában kormányalakítással is megbízták, de vállalkozása a Károlyi-Párt magatartása következtében meghiúsult. Az 1918-iki forradalom kitörésekor internálták s egész az 1919-iki proletárdiktatúra bukásáig raboskodott. Az első nemzetgyűlésen pártonkívüli programmal a bpi lipótvárosi kerületet képviselte. 1927-ben életfogytiglan kinevezett tagja lett az akkor alakított felsőháznak. Szinte élete fogytáig fejtett ki publicisztikai munkásságot s a keresk. és ipar Körébe vágó szakmunkái száma meghaladja a százat.

TAR ZOLTAN (gödénytari), Ung vm. főlevéltárnoka, szül. 1880 körül, megh. Ungvárt 1941 januárjában (62. évében). — Előtte ismert versei és tárcái: *Debreceen* (1894), *Debr. Ellenőr.* (1894, 99, 900), *M. Lányok* (1899, 901), *Új Idők* (1899).

TORNYAY FERENC, r. k. esperes-plébános, szül. Féltoronyban (Moson vm.) 1863 május 8-án, megh. Torbágyon 1941 március 10-én. — Bukarestben 1896-ban pappá szenteltetvén, Brailában és Giurgiuban lelkészkedett, majd 1899-ben Tordába került káplánnak. 1903-ban átlépett a székesszefervári egyházmegyébe s 1907-ig Csalában működött, mint házikáplán és tanító. 1907/8. egyh. karnagy volt Szatmárt, 1908/14 plébánoshelyettes Mányon és 1915-től plébános Torbágyon. — Szépirod. jellegű munkái: *Százhetvenöt elbeszélés Jézus Sz. Szíve ájtosságának hasznos voltáról.* Keller József Antal után. Szombathely, 1901. — *Százitz elbeszélés Pádúai Sz. Antalról.* Irta u. a. Ford. és átd. U. o., 1902.

TRAGOR IGNAC, dr. jur., m. kir. kormányfőtan., takarékpénztári igazgató, a Sz. István Akad. r. tagja, szül. Vácon 1869 június 4-én, megh. u. o. 1941 február 10-én. — A jogot elvégezvén, ötévi közjegyzőhelyettesi munkásság után, 1900-ban a Váci Takarékpénztár vezér-, később elnök-igazgatója lett. — Bpi és váci lapokba számos helytörténeti vonatkozású cikket írt s egy egész sereg könyvet is adott ki, melyek mind Vác multjával és jelenével foglalkoznak. Még tanuló korában verseket és tárcákat írt a *Váci Közl.*-be.

VERŐ GYÖRGY (családi nevén Hauer Hugó), zeneszerző és drámaíró, szül. Igalon (Somogy vm.) 1857. március 31-én, megh. Budapesten 1941. március 12-én. — Ref. konvertita. Jogot és zenei tanulmányokat végzett. 1880-ban színész lett Szegeden, 1882-ben karmester Miskolcon; 1883—1887-ig a bpi Népszínház rendezője volt, azután 1892-ig nagyobb vidéki társulatok művezetőjeként működött. 1892-ben Budapestre költözött s kizárólag tolla után élt. — Tárcái, versei és irodalmi cikkei 1891 óta különböző főv. napi- és hetilapokban. — Eredeti és fordított színművei: *Fiatal asszony, kinek vén lánya van*, vígj. 1 felv. (bemut. Pécs, 1877); *Prológ* (Miskolc, 1882);

A műkedvelők, vígj. 1 felv. (u. o. 1883); *Metuzálem herceg*, operett 3 felv. Írta: Wilder és Delacour, Johann Strauss zenéjére (bpi Népszính. 1884. IX. 5.); *Már késő*, vígj. 1 felv. (Debrecen, 1888); *Szalád*, operett 3 felv. (Népszính. 1892. XI. 19.); *Virágcsata*, operett 3 felv. (u. o. 1894. IV. 28.); *Ezer év*, látv. színm. 10 képb. (u. o. 1896. IV. 17., 150. előad. XII. 30); *Az oroszánvádsz.* operett 3 felv. Paul Schönthan és Leo Stein után (u. o. 1897. XI. 12.); *1848*, látv. színm. 9 képb., előjátékkal (u. o. 1898. III. 15., Erödi—Schöpflin M. színm. lexikona *Hadak útja* c. eml.); *A Kleopátra*, operett 3 felv. (M. Szính. 1900. III. 6.); *A pesti utca*, én. főv. életk. 3 felv. (u. o. 1900. XI. 14.); *Kain*, drám. költ. 4 felv., 1 közjátékkal (Nemz. Szính. 1902. IV. e.); *Bölcső és koporsó*, alkalmi darab 2 felv. (M. Szính. 1902. IX. 16.); *A bajusz*, én. ját. 3 felv. (u. o. 1903. II. 6., németül: *Der Schnurrbart* c. Bécs, Carl-Theater 1905. I. 20.); *Menyecskék*, 3 egyfelvonásos népsz. (Népszính. 1903. XI. 27.); *Doktorkisasszonyok*, operett 3 felv. (M. Szính. 1903. XII. 19.); *Csak tréfa*, én. boh. 3 felv. (u. o. 1904. IX. 10.); *Leányka*, dalját. 3 felv. (Népszính. 1906. I. 17.); *A nép*, színm. 3 felv. (Nemz. Szính. 1907. III. 2.); *Göre Gábor Budapesten*, kom. 3 felv., 8 képben, zenéjét összeáll. Vincze Zsigmond (Királysính. 1907. V. 25.); *Falusi Madonna*, dalját. 3 felv. (u. o. 1907. XI. 6.); *Leánynéző*, tréfa 1 felv. (M. Szính. 1908. III. 20.); *Die Bettelgrüft*, operett 3 felv. (Fedák Sárival a címszerepben, Berlin, Deutsch. Theater 1908. VI. 8.); *Az ellenség*, színm. 3 felv. (Vígshínl. 1915. I. 9.); *Huncut a lány* (Médi), operett 3 felv. Írta: Alfréd Grünwald és Leo Stein, Robert Stolz zenéjével (Királysính. 1924. IV. 19.); *Hanna és Tsa*. vígj. (előadatlanul maradt). — Munkája: *A Népszínház Budapest színi életében*. Bp., 1925. — *Bla ha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében*. U. o. (1926)

WINKLE ISTVÁN, hírlapíró, szül. 1893 kör., megh. Kolozsvárt 1941. február 20-án (tem. napja, 49. évében). — A kolozsvári *Ellenzék* és *Keleti Újs.* munkatársa volt.

ZIMITS MIHALY, SVD., az Isteni Ige Társaságának áldozópapja, szül. Vasalján 1886. február 18-án, megh. Budapesten 1941. március 16-án. — Szülők: Z. Mihály, Kártyás Anna földművesek. 1909-ben szentelték áldozópappá. Mint kámi plébános (1921/28.) 1928-ban belépett az Isteni Ige Társaságába, 1930—33-ig népmissziókat végzett s ekkor Budatötény plébánosa lett. — Szentbeszédei: *Evangelium* (1923.). Szerk. a *Világposta* és 1930 óta a *Kis hitterjesztő* c. hitbuzgalmi lapokat, valamint a *Sz. Mihály missziós nap-tárt*. Ő állította össze rendjének m. nyelvű imakönyvét. G. P.

Societas Historiae Hungaricae Litterariae.

Societas Historiae Hungaricae Litterariae anno 1911. ad excolendam historiam rei litterariae Hungaricae coaluit. Praeses societatis: Zoltanus Alszeghy. Vicepraesides: Paulus Gulyás, Carolus Szász, Franciscus Szinnyi, Aladár Zlinszky. Ab epistulis: Fridericus Brisits. Moderator ephemeridis societatis: Alexander Kozocsa. Actuarium: Desiderius Kerecsényi. Arcarius: Alexander Regényi.

Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Die Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte wurde im Jahre 1911 zur Pflege der ungarischen Literaturgeschichte gegründet. Vorsitzender: Zsolt Alszeghy. Stellvertretende Vorsitzende: Paul Gulyás, Karl Szász, Franz Szinnyi, Aladár Zlinszky. Sekretär: Friedrich Brisits. Herausgeber der Zeitschrift der Gesellschaft: Alexander Kozocsa. Schriftführer: Desider Kerecsényi. Kassenwarter: Alexander Regényi.

Historia Litterarum.

Commentarii Societatis Historiae Hungaricae Litterariae.

Moderator: Alexander Kozocsa.

Fasciculus XXX. 1941.

Literaturgeschichte.

Zeitschrift der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Herausgegeben von Alexander Kozocsa.

XXX. Jahrgang. 1941.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékozást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendőek be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendőek be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendőek (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendőek. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke: Alszeghy Zsolt. Alelnökök: Gulyás Pál, Szász Károly, Szinnyi Ferenc, Zlinszky Aladár. Titkár: Brisits Frigyes. Szerkesztő: Kozocsa Sándor. Jegyző: Kerecsényi Dezső. Pénztáros: Regényi Sándor. Ellenőr: Oberle József.

Figyelmeztetésül közöljük, hogy a szerkesztőség új címe: Budapest, VIII. Rákóczi-út 19.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII, Rákóczi-út 19. 37-843. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1941. (F.: Thiering Richárd.)